

Ulrik Lehrmann Forbrydelsesfortællingens registre

Jagten på et mordts betydning
i journalistik og fiktion

I arbejdspapiret undersøges hvorledes mordet på en ung kvinde i Hjortshøj i 1902 blev genstand for samtidig medieomtale (aviser og skillingsviser) og tillige udgjorde den dokumentariske ramme for Albert Dams romandebut *Mellem de to Søer* (1906). Endvidere inddrages Albert Dams journalistiske fængselskildringer i sammenhæng med datidens kriminologiske forestillinger. Endelig opstilles en typologi over forskellige forbrydelsesfortællingers måde at forholde sig til det kriminelle felt på.

“Den Hændelse er værdig en Poets Fantasi og kræver en Sherlock Holmes for at blive opklaret” (*Politiken* 22.05.1902). Sådan sammenfattede *Politikens* udsendte korrespondent de gådefulde omstændigheder i forbindelse med mordet fredag før Pinse, d. 16. maj 1902, på den næsten 22-årige Marie Sørensen. ‘Hjortshøj-mordet’ kaldes det også, fordi det blev udført i en hulvej mellem landsbyerne Hesselballe og Hjortshøj, nord for Aarhus. Mordet blev aldrig opklaret, men det gav pga. dets brutalitet og uforklarlighed genlyd i datidens medier. Ikke alene de lokale aviser, men også den københavnske presse og den øvrige provinspresse omtalte mordet udførligt i over en måned. Ugebladet *Hver 8. Dag* værdigede mordet en mindre omtale med portrætfoto af den myrdede (*Hver 8. Dag* 1. juni 1902, s. 554). Der blev skrevet flere skillingsviser om mordet, og i 1906 debuterede Albert Dam (1880-1972) med romanen *Mellem de to Søer*, hvis ydre handlingsramme langt ned i detaljen er meget tæt på mediernes formidling af de faktiske omstændigheder i forbindelse med Hjortshøj-mordet. Desuden var Dam også interesseret i strafferetsforhold, hvorfor han på baggrund af besøg i danske fængsler skrev artikler om de indsattes forhold.

Den mediemæssige dækning og litterære omsætning af Hjortshøj-mordet udgør en slags laboratorium for studiet af forbrydelsesfortællingens organisering. Behandlingen af Hjortshøj-mordet fremviser en række historiske brydninger inden for det journalistiske, litterære og strafferetslige felt og kan netop derfor bidrage til at synliggøre, både hvad der med tiden skal vise sig at blive utidssvarende måder at forholde sig til forbrydelsesfeltet på, og de positioner, der ikke mindst i kriminaljournalistikken bliver dominerende, men som i 1902 endnu ikke har fundet deres faste form. Den journalistiske dækning af og skil-

Krimi og
kriminal-
journalistik
i Skandinavien

www.krimiforsk.aau.dk

Arbejdspapir nr. 4

© Ulrik Lehrmann
lehrmann@litcul.sdu.dk

Aalborg 2008

ISBN:
978-87-91695-13-1

Design og layout
Kirsten Bach Larsen

lingsviserne om Hjortshøj-mordet, Dams roman samt hans beskrivelser og refleksioner over fængselsliv kan således samlet ses som et prisme, der reflekterer forbrydelsesfortællingens grundlæggende dimensioner.

Hjortshøj-mordet

I nøgtern telegramstil blev Hjortshøj-mordet fremstillet således:

Datter af Gaardejer J.P. Sørensen i Hjortshøj ved Aarhus, myrdet paa Vejen fra Hesselballe Højskole til sit Hjem i Fredags Middag.

Hun var sidst hos Købmand S. Nielsen i Hesselballe, hvor hun gjorde Indkøb. Først om Søndagen blev hun savnet hjemme, da hun undertiden blev borte paa Besøg om Natten i Hesselballe. Søndag Morgen sendte hendes Fader Bud til Højskolen og fik den Besked, at hun var gaaet derfra til sædvanlig Tid Fredag Middag. Dette vakte stor Ængstelse hjemme. Gaaden opklaredes først Søndag Aften Kl. 10, da hendes Søster fandt hende indenfor et Hegn ved Siden af Vejen ved en Tornebusk mellem Hesselballe og Hjorthøj dræbt af dybe Halssaar. Liget var lagt pænt til Rette paa Jorden med Hat, Træsko og Paraply liggende ved Siden af og med begge Arme strakte langs med Kroppen. Der fandtes intet Spor af, at der var øvet Vold eller Voldtægt mod hende. (*Politiken* 21.05.1902)¹

Når *Politikens* korrespondent fandt anledning til at påkalde sig digterisk fantasi og en fiktionsfigur som Sherlock Holmes, skyldtes det formentlig, at drabet i mere end en forstand fremstod som meningsløst. At opklare en forbrydelse er at fikseret et stadig udskridende betydningsspil ved at finde en forbryder og et motiv, men når dette ikke er muligt, bliver behandlingen af et mord i medierne en fortsat jagt på betydning, hvilket såvel avisernes formidling som datidens skillingsvisers vinkling af mordet er eksempler på.

Selv om Sherlock Holmes er en fiktionsfigur, er det nok snarere i sammenhængen en dybdeborende analytisk undersøgelse af mordet, der tænkes på. "Her er en Opgave for den skarpsindigste Opdager, vi har", står der senere i artiklen. Det afgørende er imidlertid, at en sådan politimæssig undersøgelse sidestilles med "en Poets Fantasi". Forbindelsen mellem litterær fantasi og politiarbejde kunne imidlertid tage sig ganske anderledes ud set fra krimifiktions synsvinkel, hvor det er den journalistiske fantasi, der må holdes i ave. I den første 'rigtige' danske kriminalroman, Palle Rosenkrantz' *Hvad Skovsøen gemte* (1903), ønsker hovedpersonen, kriminalbetjent Eigil Holst, således, at "han under sin efterforskning havde en med faktum bilagt sigtelse for falsk, der frembød adskillige fordele fremfor en tvivlsom sigtelse for mord og var langt mindre sensationel, et punkt, der for politimanden, der arbejder i en tidsalder, hvor et nyhedstørstende publikum ved sin presse følger ham i hælene, var af allerstørste betydning" (Rosenkrantz 2003, s. 88). Hvad enten der i journalistikken appelleres til krimifiktionen, eller der i krimifiktionen langes ud efter den sensationelle journalistik, så aftegner der sig en interessant overlejringszone mellem politiarbejde, journalistik og krimifiktion som forskellige, men indbyrdes forbundne forholdsmåder inden for det samme felt.

I den journalistiske formidling af Hjortshøj-mordet opridses med andre ord to mulige registre i forsøget på at indfange forbrydelsens betydning: *den digteriske rekon-*

1 *Politikens* journalist har ikke i skyndingen haft helt styr på tidsforløbet. Det var således ikke søndag aften, men allerede lørdag aften, Marie Sørensens lig blev fundet.

struktion, hvor forbrydelsens mening genskabes 'indefra' ved hjælp af identifikation og fantasi, og *den analytiske rekonstruktion*, hvor forbrydelsens mening forsøges sammenstykket af 'ydre' data som efterladte spor og kortlægning af evt. involverede personers adfærd. At fiktionens Sherlock Holmes forener disse to tilgange er uden betydning i denne sammenhæng. Interessant er da, at den journalistiske fremstilling af mordet trækker på såvel den digteriske som den analytiske rekonstruktion, hvilket forlener kriminaljournalistikken med en stor oplevelsesværdi for læseren. Kriminaljournalistikken er ikke kun en nøgtern fremlæggelse af dokumenterbare fakta, men udviser i nok så høj grad en bestræbelse for at skabe en sammenhængende fortælling om mordet. På den led bliver kriminaljournalistikken en fortællingsform, der i sin jagt på forbrydelsens betydning og under stadig skelen til dokumenterbare fakta er åben for allehånde kollektive fantasiforestillinger for at kitte det ellers uforståelige sammen.

Kriminaljournalistikens to registre - oplevelse og opklaring

Den digteriske genskabelse af begivenheden er meget iøjnefaldende i *Politikens* formidling:

Skyerne driver tungt for Blæsten, der tuder mellem Bakkerne, Regnen pisker hidsigt, Vandstrømme skærer Hulvejens Grus, den unge Pige strider sig frem over Bakkekammen ned mod Landsbyen, da en Mand springer ud af den lille Kratskov, løber over Vejen og standser hende. Hvilke Ord der er veklede imellem dem ved endnu Ingen, men han har pludselig hugget en Kniv i hendes Hage. Sanseløs styrter hun ned ad Vejen, hun naar kun et Par Favne, saa har han kastet hende næsegrus mod Jorden, har stemt sine Knæ mod hendes Ryg og har med to, tre Snit, ført med vild Kraft, flænget Struben lige til Nakkebenet, saa Blodet er vældet ud over den opblødte Jord. Derpaa har han taget hendes spinkle Skikkelse i sine Arme, har baaret hende op over Hulvejens Kant, sat hende med Ryggen op mod en gammel, udgaaet Egestamme, har knappet hendes Jaket højt op i Halsen og er flygtet bort over Markerne. [...] To Timer efter Mordet er hendes Højskoleforstander passeret forbi, siden mange andre. Lørdag har hendes Kamerater fra Højskolen plukket gule Ranunkler en 10 Alen fra hendes Lig uden at opdage det bag det tynde, bladløse Krat.

I Dag skinner Solen fra den blaa Majhimmel over Hulvejen. Blomsterne lyse gule og hvide ved Foden af gamle Ege, kun en Plet i Vejkanten er brun, gennemtrukken af Blod, men op af Solskinnet stiger derfra en Rædsel og Uhygge. Blodet raaber fra Jorden og spørger: Hvilken Haand holdt om Skaftet paa den Foldekniv, der sprængte Struben paa den unge Pige som paa en Kalv, der skal slagtes? (*Politiken* 22.05.1902)

Foruden den malende beskrivelse af selve mordet skabes en stemning af forfærdende gru, idet mordet kontrasteres af de intetanende blomsterplukkende højskoleveninder, hvilket forstærkes i fordoblingen af spændingsforholdet i modsætningen mellem det solbeskinne majlandskab og blodets råb om mening.

I *Folkets Avis'* beskrivelse af mordet spilles der åbenlyst på fiktionspræget og dermed forbundne genreforventninger. I underrubrikken til den første omtale af mordet stilles således spørgsmålet: "Er det et Kærlighedsdrama?" (20.05.), og to dage senere fremhæves de dramatiske kontraster i mordhistorien:

Den begynder spændende som en Avisføljeton: En ung Pige findes myr-
det et Par Dage før hun vilde højtideligholde sin 22-aarige Fødselsdag
og sin Forlovelse med en ung velsitueret Mand. Smuk og lykkelig for-
lod hun en højlys Dag sine Veninder for at gaa til sin Faders Hjem, og
næste Dag fandtes hun i et Krat ved Vejen med overskaaren Hals.
(Folkets Avis 22.05.1902)

Den dramatiske appel kan også tage form af en udmaling af den ruende angststem-
ning, der præger egnen:

Den Hemmelighedsfuldhed, hvormed Morderen har omgivet sin blo-
dige Gjerning, tjener til at vedligeholde Ophidselsen og den næsten pa-
niske Skræk, som har grebet alle. Det Mystiske har altid sin besynder-
lige Gru. Sad Morderen bag Fængslets Dør, vilde man aande lettere og
føle sig nogenlunde tryk igjen. Men det, at Ingen veed, hvem han er, at
han lige saa godt kan være midt blandt Egnens Folk som mange Mile
bort, er vel egnet til at opskræmme Fantasien. Kvinder og Børn vover
sig nødtigt uden Dørene, selv Mænd betræder kun med en vis Tøven Ste-
det, hvor det frygtelige Drama fandt Sted og er helst flere i Følge, naar
Aftenens Skumring lægger sig over Egnen. (Aftenbladet 22.05.1902)

Aviserne kunne imidlertid i deres journalistik også gøre sig til en slags fordobling af politiets undersøgelser og blot formidle den foreliggende viden i spredt orden:

Det viser sig, at Manden, der paa Foranledning af en Jernbaneassistent blev anholdt i Fredericia og senere løsladt, var en skikkelig Landvæsens-elev fra Horsenseggen, der havde soldet sine Penge op og gik rundt i en Dimmelim. [...]

Det lader ogsaa til, at den i Stege anholdte Sømand kan klare for sig. Hans Kjæreste, der bor i Aalborg, har efter Anmodning af Stege Politi været i Forhør, hvor hun forklarede, at *Holger Jensen* opholdt sig i Aalborg fra Torsdag til Lørdag, som Mordet blev begaaet om Fredagen. [...]

I Aarhus har Politiet faaet Fingre i en Mand *Oskar Møller*, der synes at have Mistanken mod sig paa forskjellig Maade.

Han blev arresteret for Tyveri, og det er under Sagen oplyst, at han om Morgenen paa den Dag, Mordet blev begaaet, var ude i Hjortshøjegnen for at sælge Fisk. [...]

Møller er en Mand paa 58 Aar og en Del erotisk anlagt. Han har en Kjæreste i hver By, han plejer at besøge med sin Fisk, og er en Gang straffet for Voldtægt. [...]

Det viser sig nu, at den myrdede Piges Kjæreste *Agent Nielsen* i Aarhus ikke har saa rent Mel i Posen, som man troede.

Samtidig med Marie var han forlovet med en ung Pige her i Byen [København], *Antoinette Offenberg*. Hun har kjendt Nielsen i 7 Aar og det var bestemt, at de snart skulde have Bryllup.

[...] Opdagelsesbetjenten [har] været en Tur paa Vejleegnen for at faa konstateret, om det forholder sig rigtigt, at Nielsen, som han har forklaret, opholdt sig der paa Morddagen. (*Aftenbladet* 28.05.1902)

Avisen gengiver her, hvad der kan minde om opdagelsesbetjentens notater, hvorved avisens dækning får karakter af en offentlig opklaringsproces set med politiets øjne. Det næste skridt i en sådan dækning er, at journalisten ikke blot gengiver politiets efterforskningsproces, men selv bliver efterforsker ved at opsøge og interviewe de berørte. Der er tilløb hertil hos de aviser, der prioriterede mordet så højt, at de sendte en journalist til Hjortshøj, hvilket var tilfældet for *Aarhus Stiftstidendes* og *Politikens* vedkommende. F.eks. forsøgte *Aarhus Stiftstidende* i forbindelse med arrestationen af Marie Sørensens fader som mistænkt at få bekræftet et udsagn fra en tjenestepige om faderens alibi:

Vi forsøgte i Aftes at efterspore den omtalte Tjenestepige og var i den Anledning i tre af Byens Udkanter, uden dog at ramme den rigtige. Alle Steder kom vi lige i Politiets Spor, men dette har formodentlig ikke været heldigere end vi. (*Aarhus Stiftstidende* 22.06.1902)

Dagen efter kan avisen dog meddele resultatet af det journalistiske detektivarbejde: "Resultatet af vore Undersøgelser er, at hun slet ikke eksisterer" (23.06.).

Beskrivelsesintensiteten

Kriminaljournalistikens to spor viser sig sprogligt i den måde, hvorpå mordet beskrives. Man kan enten foretage en dramatisk rekonstruktion af selve mordet, hvor-

ved oplevelsesappellen betones, eller man kan foretage en mere analytisk opregning af foreliggende data, hvorved formidlingen af (politiets) tilgængelig information betones. *Politikens* mordbeskrivelse (citeret ovenfor) er et godt eksempel på en dramatisk rekonstruktion, som også findes i *Demokratens* mordbeskrivelse:

Forbrydelsen er foregaaet med grænseløs Brutalitet. Morderen har kastet sig over den unge Pige, der er noget svagelig, og har formodentlig stukket hende et Tørklæde i Munden. Alt tyder paa, at Forbryderen har tvunget Pigen i Knæ, bøjet hendes Hoved tilbage og bogstavelig talt **slagtet hende**, som man slagter en Kalv. Derefter har han med kynisk Koldblodighed slæbt hende et Par Skridt bort fra Vejen hen under en gammel halvt udgaaet Eg; her har han lagt hende til rette, stillet hendes Træsko paa den ene Side af Liget og Paraplyen samt en Dunk, Pigen bar, paa den anden Side, og derefter er han flygtet. (cit. efter *Fyns Social-Demokrat* 21.05.1902)

Med vurderingen af mordet ("grønseløs Brutalitet") og morderen ("kynisk Koldblodighed"), beskrivelsen af morderens voldsomhed ("kastet sig over") samt brugen af kalveslagtningsbilledet appelleres der kraftigt til læserens gys.

I forhold hertil har den analytiske opregning mere karakter af nøgtern fremlæggelse af fakta:

Liget bærer ikke Spor af anden Vold end det store Saar i Halsen og et mindre paa Hagen. **Baade Struben og begge Pulsaarerne er overskaarne med to meget kraftige Snit.**

Paa Vejkanten er funden en mindre og en meget stor Blodpøl, der begge er meget begrænsede, ligesom Kjolen var fuld af Vejsnavs og traadt eller reven fra bag til, hvilket kunde tyde paa, at en er traadt til bag fra og først har givet hende et Snit og derefter en kort Kamp det næste, som i faa Øjeblikke har gjort Ende paa hendes Liv. (*Folkets Avis* 21.05.1902)

I denne beskrivelses nærmest klinisk dissekerende karakter, som kunne have en politirapport som forlæg, fremstår til gengæld både fortællings- og oplevelsesdimensionen som svækket. En sådan beskrivelse er formentlig tættere på den politimæssige efterforsknings optik, men kriminaljournalistikken er netop ikke kun en sproglig fordobling af politiets arbejde. Oplevelsesappel og bearbejdning af kollektive fantasier (skrækscenarier) er en mindst lige så vigtig bestanddel af kriminaljournalistikken som den blotte beskrivelse af en forbrydelses karakter. Derfor er der en stadig pendlen mellem dramatisering og registrering i avisernes formidling af Hjortshøj-mordet, hvilket bliver særlig tydeligt i avisernes udpegning af mulige mordere.

De kollektive fantasier og myndighedskritisk journalistik

En tilfældig fremmed, en landstryger, en flygtet tugthusfange, en sømand, en kvinde (zigeuner eller polak), en vanvittig, ekskæresten, den myrdedes fader – efter tur rettes politiets og ikke mindst avislæsernes øjne i måneden efter mordet mod mulige mordere. Fordi Hjortshøj-mordet var så gådefuldt og grufuldt, var der rige muligheder for at lade fantasien få frit løb:

Man tror at have med en Vanvittig at gjøre, en Slags *Jack the Ripper*, et af disse forskruede Uhyrer, der kun myrder for at beruse sig i Synet af den røde, strømmende Livskilde.

Nogen forsmået Bejler er det vist næppe. Det ligger ikke til en skikkelig Jyde at tage sig til Rette paa en saa frygtelig Maade. Meget tyder paa, at det er en fremmed Landstryger, maaske en Sømand fra et af Skibene i Aarhus Havn, der er Gjerningsmanden. Ophidselen og Skrækken er alle Vegne stor, og Kvindfolkene vover sig næppe udenfor Dørene i disse Dage. (*Aftenbladet* 21.05.1902)

I betragtning af at den første avisomtale i form af en kort notits blev bragt d. 20. maj i alle de undersøgte aviser,² er det forbavsende tidligt og – som det skal vise sig – profetisk eller måske snarere stereotypereproducerende, at *Aftenbladet* allerede d. 21. maj kunne udpege henholdsvis en galning, en landstryger og en sømand som mulige morderemner.

Som den eneste af de undersøgte aviser viede *Berlingske Tidende* ikke Hjørtshøj-mordet nogen særlig journalistisk opmærksomhed. Avisens formidling bestod udelukkende af nøgterne og temmelig kortfattede telegrammer fra Ritzaus Bureau, som blev bragt blandt avisens øvrige ustrukturerede telegramstof. Heri ligger formentlig et moralsk og redaktionelt forbehold overfor selve stofområdet, idet kriminalstoffet før den moderne nyhedsredigering gennemgribende forandrede pressens formidlingspraksis ikke i særlig grad blev gjort til genstand for selvstændig journalistisk interesse. I de øvrige aviser, i særdeleshed den københavnske populærpresse, men også *Politiken*, kan man til gengæld iagttage, hvorledes der blev varmet op til *Politikens* pressehistoriske nybrydende journalistiske relancering i 1905, hvilket indebar en såvel layoutmæssig som journalistisk omprioritering af avisens formidling ud fra et moderne journalistisk nyhedsbegreb (jf. Jensen (red.) 1997, s. 40-44). For en historisk betragtning af det kriminaljournalistiske felt er det imidlertid interessant, at *Berlingske Tidendes* begrænsede formidling af Hjørtshøj-mordet vidner om, at kriminaljournalistikken endnu ikke i 1902 havde fundet en fast form i hele den danske presse.

I den københavnske populærpresse, *Politiken*, den århusianske og odenseanske lokalpresse blev Hjørtshøj-mordet i lidt over en måned en slags reality-føljeton, hvilket bl.a. mht. præsentation markeredes ved, at der efter de første dages spredte overskrifter ("Mord", "Et Mord paa Aarhussegnen", "En ung Pige myrdet") udvikledes en fast serieoverskrift (titel). Typiske serietitler var "Mordet i Hjørtshøj" eller "Hjørtshøj-mordet", men også en meget indforstået fast overskrift som "Mordet" så i to aviser dagens lys, hvilket netop siger noget om, hvor indarbejdet det pågældende mord forventedes at være for læserne. Underrubrikken angav nye aspekter i sagen (det nye afsnits specifikke indhold).

Avisernes dækning af Hjørtshøj-mordet ophørte i slutningen af juni, men dækningen af sagen var ikke lige intens i alle aviser i hele perioden. *Aarhus Stiftstidende* dækkede mordsagen fortløbende i hele perioden, mens de øvrige aviser især var aktive de første ti dage (20.05.-29.05.) for så at blive aktive igen i slutningen af juni (19.06.-28.06.), hvor den myrdedes fader blev fængslet mistænkt for mordet. Når det var muligt at holde gang i mordsagen over så forholdsvis lang tid, skyldtes det for forhold: det gådefulde mord uden noget motiv gav næring til fortsatte rygtedannelser og mistanker, og omstændighederne omkring politiets ikke særligt professionelle indsats gav anledning til en udstrakt myndighedskritisk journalistik.

2 Følgende aviser er gennemgået 20.05.-15.07.1902: *Aarhus Stiftstidende*, *Fyens Stiftstidende*, *Fyns Social-Demokrat*, *Politiken*, *Berlingske Tidende*, *Aftenbladet*, *Folkets Avis*. De to sidstnævnte aviser var københavnske populæraviser.

I en sarkastisk kommentar til de mange rygtedannelser vedrørende morderen noterede *Folkets Avis*, at "saadan gaar det altid, naar et Mord ikke kan opklares. Hele Egnen vrimler af blodbestænkte Kvinder og Mænd – en Maaned efter at Forbrydelsen er begaaet" (31.05.1902). Avisen bidrog dog selv til den oppiskede stemning ved at pege på dels omstrefjende "løsladte Tugthusfanger fra Horsens", dels "et ulykkeligt Menneske, som lider af Mordmani. Ingen véd, hvem det er, og han selv aner maaske ikke engang, at han under sine Anfald begaar blodige Forbrydelser" (23.05.1902).

Karakteristisk for hovedparten af de udpegede mordere er, at de tilhører samfundets udsatte periferieksistenser, hvilket gør dem velegnede som projektionsskiver for alt det, beboerne i Hjortshøj og aviserne ikke vil vedkende sig. De mistænkte er således ikke bare mistænkte ud fra foreliggende indicier, men i lige så høj grad omvandrede repræsentanter for en ikke-integreret andethed. I et sådant perspektiv bliver kriminaljournalistikken et felt for bearbejdning af konsensus og pirrende omgang med en socialt og psykisk fremmedhed.

Grundlæggende betragtes den evt. morder som værende ikke normal:

Efter de Oplysninger, vor Reporter har tilvejebragt, forekommer det os mest sandsynligt, at Morderen maa være en *sindssyg* Mand eller *Kvinde*. [...] Der er saaledes *ingen tænkelig fornuftig* Grund til Mordet paa hende. Naar man dernæst genkalder sig visse af de Omstændigheder, der knytter sig til Morddaaden, hvorledes Marie Sørensens Lig efter Mordet er blevet "pyntet" af Morderen, Kaaben knappet op over Saaret, Hatten sat ret paa Hovedet, Armene strakt ud langs Kroppen, Kjolen glattet pænt ned om Benene, Træskoene og Paraplyen, ja selv Brændevinsflasken endnu indpakket pynteligt uden Plet i sit Papir, anbragt ved Siden af Liget, naar man sammenfatter alle disse Smaating, maa man uvilkaarligt ledes til den Betragtning, at Mordet *kun kan være forøvet af en Sindssyg*. (*Aarhus Stiftstidende* 22.05.1902)

I tråd med denne opfattelse udpeges tidligt i forløbet en sindssyg røgter, "der notorisk var paa Hjortshøjegnen i Tiden omkring Morddagen" (*Fyens Stiftstidende* 29.05.1902), som morder, og netop omstændighederne i forbindelse med 'arrangeringen' af den døde bruges i *Fyens Stiftstidende* til at fremsætte den formodning, at mordet kun kan være gjort af en kvinde (28.05.).

I det hele taget udgør kvindeligheden forstået som abnorm adfærd (vild, sindssyg, hysterisk) en omdrejningsakse i udpegningen af mulige mordere. Således også i *Aftenbladets* energiske benægtelse af et rygte om, at morderen skulle være en kvinde:

Man er dog ganske paa Vildspor her. En Italienerinde eller en Spanierinde kunde maaske bære sig saadan ad, en dansk Kvinde næppe. [...] Til den Højde gaar Lidenskaben ikke her i Landet. (*Aftenbladet* 23.05.1902)

Den vilde og fremmede kvindelighed er åbenlyst på spil, når figuren "Polakkvinden med Kniven" på et tidspunkt udlægges som en mulig morder:³

Kvinden forstod tilsyneladende ikke Dansk. Hun var i en forstyrret Sindsstemning, raabte og græd og var ikke til at berolige. Manden, der var

3 I *Fyens Stiftstidendes* udlægning er det ikke en polsk kvinde, men "et forstyrret, af Graad og Exaltation yderst medtaget *Kvindemenneske*" (28.05.)

uhyggelig til Mode over at have en saadan Gjæst og ikke kunde forstaa et Ord af, hvad hun sagde, sendte Bud efter Præsten, som ogsaa kom. Heller ikke han forstod det Sprog, den fremmede Kvinde talte.

– Vi maa hellere vise hende hen til Sognefogden, sagde han til Manden.

Da Kvinden hørte Sognefogden nævne, styrtede hun ud ad Døren og ilede bort. De Tilstedeværende saa nu ganske tydeligt, at hun havde en stor Kniv gjemt paa sig. (*Aftenbladet* 31.05.1902)

Da hele sagen er ved at ebbe ud pga. manglende spor, er det atter en kvinde, mistanken kastes på: “en høj, mørk Kvinde, som en Mand fra Hesselballe vil have set i Krattet ved Hulvejen, ikke blot flere Dage før Mordet, men endog paa selve Morddagen kort før Middag” (*Aarhus Stiftstidende* 27.06.1902).

Anholdelsen d. 19. juni af Marie Sørensens 69-årige fader, Jens Peter Sørensen, som mistænkt for mordet satte atter gang i avisdækningen, der ellers var ved at dø ud. Anholdelsen sendte en chokbølge gennem pressen, som ikke var sen til at bringe allehånde rygter til torvs under manende overskrifter: “Mordet. Marie Sørensens Stedfader anholdt som Morder. Han har brugt hendes Arv. Har han myrdet sin Kone?” (*Folkets Avis* 20.06.1902). Jens Peter Sørensen skulle for år tilbage have dræbt sin kone; han var ikke Maries biologiske fader, men hendes stedfader; Maries forestående bryllup ville indebære, at Marie skulle have udbetalt en større pengesum som arv efter moderen, hvilket Jens Peter Sørensen ikke ville være i stand til; Jens Peter Sørensen burde have ledt efter datteren på et tidligere tidspunkt, og han havde intet alibi for sin gøren på mordtidspunktet. Ingen af disse anklager viste der sig senere at være hold i, men i et par dage kunne de give anledning til en del spekulationer af næsten klassisk tragiske dimensioner:

Kain myrdede Abel, det vrimler af Familiedrab i det gamle Testamente som i Menneskenes Historie, og man mindes ofte Zolas berømte Ord: Hadet er helligt. Hvor grufuldt den end kan være at se en Fader myrde sit Barn eller et Barn sin Fader, har Hadet ført det dræbende Vaaben, kommer der noget tragisk over Personerne og Handlingen.

Men her ved den unge Piges voldsomme Død staar vi overfor det mest lurvede Motiv af alle: *Pengene*.

[...]

Og saa er han endda en gammel Mand, lige ved Støvets Aar. Men saa meget Snavs skulde det gule og hvide Mammon have efterladt ogsaa i ham, at han ikke mange Skridt fra sin egen Grav skærer Halsen over paa sit Barn for at fri sig for en Udbetaling af nogle tusinde Kroner.

[...]

I Stedet for at tale om Velsignelsen, hvormed de hellige tænker paa deres Sjæles Frelse hinsides, skulde de tale om *Forbandelsen*, der angaar Egnen her nede hver Dag, Gud skaber, den Forbandelse, der gør, at bagved næsten alle smudsige Gæringer finder man Pengene som den skjulte Drivkraft. (*Folkets Avis* 21.06.1902)

Parallelt med udfordringen og bekræftelsen af fordomme i jagten på morderen løb en kritik af politiets efterforskning. Marie Sørensens lig blev fundet lørdag aften d. 17. maj, men pga. pinsen og vanskeligheder med at få alarmeret de relevante personer telegrafisk besigtigede herredsfoged Bay først mordstedet mandag d. 19. maj. På

det tidspunkt var både mordstedet og findestedet gennemtrampet af lokale nysgerige personer, hvorfor politiet så at sige fra starten stod uden spor. I denne situation valgte den samlede presse at rette et hårdt angreb mod den dilettantisme ("Malkonduite", "blaa Mandag"), der havde præget politiets sendrægtige efterforskning. Dette indtryk af politiets afmagt forstærkedes i mordsagens slutfase under anholdelsen og den senere løsladelse af Marie Sørensens fader.

Udstillingen af den klodsede efterforskning nåede et komisk højdepunkt i *Folkets Avis*:

Dette minder om Korpset, der optræder i Offenbachs "Røverne":

Vi er det ridende Politi;

Vi kommer naar al Ting er forbi.

Eller om Fritz Jürgensens berømte Tegning, hvor man ser den forfulgte flygte bort oppe paa Bjærgtoppene i Baggrunden, medens Forfølgerne staar i Forgrunden og synger:

Forræderen paa ilsomt Fjed,

er flygtet bort, afsted, afsted!

Paa ilsomt Fjed, afsted, afsted,

afsted, afsted, afsted, afsted!

(*Folkets Avis* 23.05.1902)

Det interessante i et bredere kriminaljournalistisk perspektiv er imidlertid, at pressens dobbeltrolle i forhold til politiet herved markeres. Pressen er på den ene side afhængig af et nært forhold til politiet og derfor tilbøjelig til i sin dækning af fordoble politiets efterforskningsproces, men på den anden side kan pressen samtidig lynsnart skifte fokus fra selve mordopklaringen til en udøvelse af myndighedskritik. I så fald skifter kriminaljournalistikken spor fra nyheds- og oplevelsesformidling til myndighedskritisk sagsjournalistik.

Palle Rosenkrantz' retspolitiske intervention

Kriminalromanforfatteren Palle Rosenkrantz var af uddannelse cand.jur. og havde virket som henholdsvis byfogedfuldmægtig i Rødby (1892-95) og herredsfuldmægtig i Nakskov (1895-98). Det er på denne faglige baggrund, han i to artikler i forbindelse med anklagen af Marie Sørensens fader kommenterede Hjortshøj-mordet med nogle mere principielle betragtninger over den aktuelle retspraksis (*Politiken* 25.06. og 30.06.).⁴

Rosenkrantz' anliggende er en foruroligelse over det enkelte individs retssikkerhed i forhold til retssystemets virkemåde:

[...] for en Undersøgelse, der er støttet væsentlig paa sjælelige Fakta, er og bliver Motivet Hovedsagen. Med mit Kendskab til dansk Retspleje, til danske retsbetjente, og specielt i dette Tilfælde til den Domstol, der behandler Sagen, anser jeg mig berettiget til at hævde, at saa længe Motivet til Jens Peter Sørensens Forbrydelse ikke foreligger klart, er der saa

4 Rosenkrantz forholdt sig også kritisk kommenterende til andre uden- og indenlandske retsprocesser, jf. *Dødsdommen i Karlsruhe. Et moderne Retsdrama fortalt og kommenteret* (1907), *Bancals Hus. Et Justotsmord* (1908), *Naar en Dommer tager Fejl. En Redegørelse for Nordentoft-Sagen fra dens Kulisser* (1909). En oversigt over Rosenkrantz' retskritiske skildringer af dommerstanden i sine romaner findes i Bødker 2003 og Garde 2007, s. 252-268.

megen Tvivl til Stede, at vi andre, der ikke tror paa Retsplejen, maa have Ret til at raabe vort: "Vagt i Gevær".

Jeg tror, at Herredsfoged Honnens og Politibetjent Jepsen i dette Øjeblik mener at have Morderen fat, og deres Energi er rettet paa at faa Tilstaaelsen fra ham, men jeg tror ikke, at de er paa rette Spor, og jeg ved, at den vej, om den ikke er den rette, fører vilse ind i en Urskov, hvor alle fornuftige Røster tier, og hvor hæderlige Mænd foretager Handlinger, bevidst eller ubevidst, der er værdige den skarpeste Fordømmelsesdom. (*Politiken* 25.06.1902)

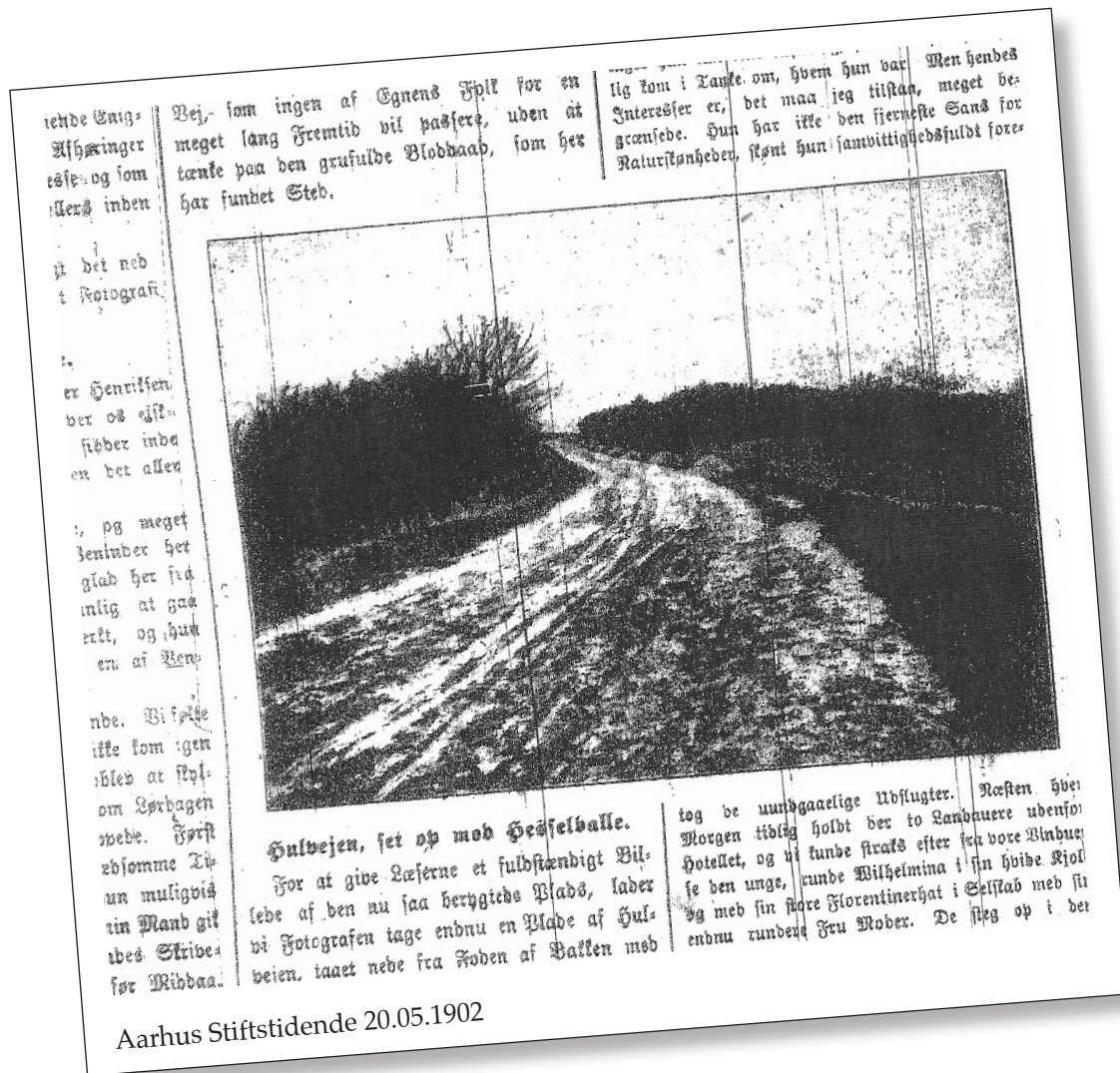
Rosenkrantz anklager retssystemets iboende tendens til justitsmord – et ord, han også anvender – fordi der i retsplejen på dette tidspunkt endnu ikke forelå en adskillelse af den anklagende og dømmende magt. Derfor stræbte retssystemet efter at bekræfte sig selv ved at gå efter en mistænks tilståelse frem for f.eks. at opklare forbrydelsen ved at kortlægge forbryderens motiv. Det er m.a.o. bevisførelse for forbrydelsens betydning for forbryderen – frem for fremtvingelse af tilståelse – der for Rosenkrantz bør være omdrejningspunktet for opklaringsarbejdet. Herved placerer han sig i forlængelse af en moderne strafferetsopfattelse, hvis fokus ligger på forbryderen (jf. s. 31).

I en efterfølgende artikel efter Jens Peter Sørensens løsladelse leverer Rosenkrantz et ironisk forsvar for herredsfogedens og retssystemets ansvarsløse fremfærd:

Alt i Alt har Herredsfoged Honnens klaret sig rigtig godt. Er der saa noget, der synes mindre tiltalende ved hele denne Historie, saa er det Gaardejer Sørensens Borgerpligt at lade sig gøre til Undersøgelingsobjekt for en Enedommer uden reelt Ansvar, til at lade sig sætte fast paa løs Mistanke, til at taale den mest forsmædelige Sigtelse for Fædrelandets og den offentlige Sikkerheds Skyld. (*Politiken* 30.06.1902)

I sine erindringer udvidede Rosenkrantz denne kritik af den gældende retspraksis til en slags retspolitisk credo:

Kampen mod Forbrydelsen er Politiets og de kriminelle Domstoles Opgave og Pligt – men – og det er her, jeg sætter mit Arbejde ind – under Udøvelsen af denne Pligt maa Autoriteterne ikke træde Borgerne nærmere end nødvendigt, ikke forulempe de uskyldige, ikke tro, at de har Ret til at gøre, hvad de vil, og ikke gaa et Skridt udover de Grænser, Lovgivningen – til Værn for Borgere, skyldige eller uskyldige – har trukket. (Rosenkrantz 1927, s. 23)

Mordstedet og liget – den visuelle dokumentation

Selv om det var teknisk muligt at bringe illustrationer, også i form af fotografier, i datidens aviser, forekommer de sjældent. Derfor er det også så meget mere bemærkelsesværdigt, at *Aarhus Stiftstidende* i sin formidling af mordet og begravelsen bragte en fyldig fotodokumentation af såvel mordstedet, liget som begravelsen.

Modsat den øvrige presse er *Aarhus Stiftstidendes* første artikel (20.05.) om mordet bemærkelsesværdig i sin udstilling af den journalistiske proces, hvilket kunne tyde på, at den reportageorienterede journalistik ikke er fuldt indarbejdet. Artiklens overskrift og underrubriker sammenfatter godt nok begivenheden i rammende formuleringer, men i artiklen fokuseres der ikke i første omgang på selve mordet, men journalistens langsommelige researchproces. Først informeres journalisten på gaden i Aarhus af avisens nabo om, at der skulle være begået et mord i Todbjerg. Journalisten ringer til Todbjerg, hvor mordet benægtes. Til gengæld får journalisten at vide, at der er begået et mord i Hjortshøj, hvilket bekræftes ved en opringning til "Hjortshøj Talestation" (telefoncentral). Journalisten begiver sig nu sammen med en lokal fotografers medhjælper til Hjortshøj pr. tog. Undervejs i toget informeres journalisten om mordet af nogle medpassagerer, og endelig ankommet til Hjortshøj underkaster journalisten som det første "Herredsfuldsmægtigen et mere indgaaende Interview". Via dette interview formidles nogle få facts om mordet, men det er tilsyneladende ikke

det afgørende. Det er derimod beretningen om, hvordan journalisten narrer herredsfuldsmægtigen, så den medbragte fotograf kan få taget billeder af liget og mordstedet.

I artiklen d. 20.05. bringes tre fotografier fra mordstedet. Det drejer sig om to fotografier af hulvejen, hvor mordet blev begået, set henholdsvis mod Hjortshøj og mod Hesselballe, samt et fotografi af "det nøjagtige Sted" med træet og buskadset, hvor man fandt Marie Sørensen.

Det var i Gaar Middags ved 12 Tiden, at vi møder Stiftstidendes Nabo, Livs-assurance-direktør Lauersen paa Torvet. Han standser os og siger:

"Der var i Morges en Mand oppe ved Redaktionskontoret for at meddele Dem, at der er sket et Mord eller et Drab ved Todbjerg. Har De hørt noget om det!"

"Ikke et Ord. Er der noget om det?"

"Ja, det paastod han, jeg ved dog ikke videre Besked, men det faar De jo nok yderligere Underretning om i Morgen."

"Er de gal Mand! Er der noget om det, maa vi have Besked derom hurtigst muligt!"

Vi satte os øjeblikkelig i telefonisk Forbindelse med Todbjerg.

Nej, der var ingen blevet myrdet, men i Hjortshøj var der nok bleven myrdet en ung

Pige. Saa fik vi fat i Hjortshøj Talestation og spurgte, om der havde fundet noget Mord Sted.

Jo, det havde der. Lørdag Aften var en ung Pige bleven fundet med overskaaren Hals paa Vejen mellem Hjortshøj og Hesselballe, og forbrydelsen var sket allerede Fredag Middag.

Bedst Besked vilde vi dog faa, hvis vi selv vilde komme derud.

Det lod vi os ikke anmode om to Gange, og da Klokken var 1,30 dampede vi fra Østbanegaarden, ledsaget af fotograf Hermannsens Medhjælper, Hr. May, ud til den lille Stationsby, som nu i de nærmeste Dage vil være i alle folkemunde i hele Danmark paa Grund af det rædselsfulde Drama, som der er udspillet.

Den første artikel om Hjortshøjmordet i *Aarhus Stiftstidende* havde et påfaldende novellistisk præg, fordi journalisten gjorde sin egen research-proces til omdrejningspunkt for formidling af mordsagen (*Aarhus Stiftstidende* 20.05.1902).

Det ene af hulvejsfotografierne gengives senere som stregtegning i *Politiken* (22.05.), men den øvrige undersøgte presse har ikke anvendt fotografierne, selv om det teknisk set ville have været muligt.

Dagen efter bringer *Aarhus Stiftstidende* et fotografi af ligets overkrop og hoved liggende på et halmleje i en seng. At det overhovedet har været muligt at tage dette fotografi skyldes, at journalisten havde overbevist herredsfuldsmægtigen om vigtigheden af at have fotografisk dokumentation af ligets tilstand. *Aarhus Stiftstidende* er dog godt klar over, at offentliggørelsen af ligefotografiet ikke er ganske uproblematisk, men vælger at bringe det ud fra en mediekonkurrenceargumentation:

Det havde først været vor Hensigt ikke at offentliggøre Billedet af det mishandlede Lig, men da vi nu har bragt i Erfaring, at Billedet vil blive bragt frem for Offentligheden fra anden Side, har vi ikke set nogen Grund til, at Stiftstidende, hvis Fotograf dog har taget Billedet, ikke skulde være det første Blad, som bragte det. (*Aarhus Stiftstidende* 21.05.1902)

Ligefotografiet bliver ikke bragt i den øvrige undersøgte presse.

Avisen sendte efter først at have bragt en detaljeret, men noget rodet og sammenstykket skildring af mordet (d. 03.12.) en journalist udstyret med et fotografiapparat til Sulsted for "i mere sammenhængende Form" at give en rapport fra mordstedet (04.12. og 05.12.).⁵ Formålet med disse artikler var "at tage Lokalteterne nærmere i Øjesyn", og de består da også af udpenslende beskrivelser af mordstedet. Karakteristisk for disse beskrivelser er, hvorledes de danner grundlag for journalistens gengivelse af det *forestillede* mord:

Huset ligger ligesom med Ryggen til Vejen og ligner en laset Stymper, der har vendt sig bort for i Smug at drikke af Flasken med den velgjørende Fussel, der gjør Stoddere til Konger, men desværre ogsaa Konger til Stoddere eller til det, der er værre.

Fra Vinduet ud mod Gaarden kunde jeg se ind i et Rum, der vel nærmest var brugt som en Mellemting mellem en Dagligstue og et Pulterkammer – den rummede en Masse unævneligt Skrammel [...]. Men Øjet blev strax fængslet af en Stol, der var overfyldt med modbydelig snavset og blodpletet Linned.

Fra Vinduerne ud mod Vejen kunde jeg se ind i Opholdsstuen – Sove rummet –, hvor det sidste blodige Svirelag havde staaet.

Jeg saa atter Huset for mine Øjne, som det hin Aften stod i Mørket, med oplyste Vinduer, paa hvilke der faldt uhyggelige Skygger af de brølende og dinglende Mennesker, der blev Rollehavende i det væmmelige Drama. (*Vendsyssel Tidende* 05.12.1896)

Den samme bevægelse gentages senere i artiklen, hvor interieurbeskrivelsen af journalisten tilføjes et mere melodramatisk perspektiv:

Der stod altsaa Sengen, udenfor hvilken Vendelbo Christian sparkede sit Offer ihjel – og paa hvilken "Hjønmanden" siden stred den sidste Strid, medens det drukne Fruentimmer, sammenbøjet i Fodenden, søgte at holde Fødderne varme efter Nattevandringen paa Stengulvet.

I vild Uorden laa her Husgeraad, Rok og Klæder kastet over det blodplettede Leje, og et ironisk Tilfælde havde spredt Marens fastelavnsagtige Papirblomster over Ødelæggelsen, – det mindede om Maskerade-gjæster ved en Jordefærd.

Udenfor Sengen laa en mørk størknet Blodpøl, der kun fremhævedes end mere af det lyse Sand, hvormed man havde søgt at dække den.

Men rørende nok hængte over Sengen Billedet af en blind Musiker, der ledes af en ung kjøn Pige. Var det den Myrdede Blindes Livspoesi, der var skjult her, eller var det et Minde fra hin Tid, da Maren paa en Gang var Markedsimpresario og Primadonna for den blinde Christen Poulsen med Felen i Lammeskindsposen.

Det er, hvad jeg saa. (*Vendsyssel Tidende* 05.12.1896)

Ved det såkaldte Fredericiamord i 1907 bragte *Demokraten* tre tegninger baseret på fotografier af mordstedet. Der er dog ikke tale om selve mordstedet, som var en seng i huset, men en gengivelse set udefra af det hus, hvori mordet fandt sted. Billedet af huset ledsages af en beskrivelse:

5 Artiklerne er gengivet i Lehrmann 2002, s. 101-111.

Her ser vore Læsere et Par Billeder fra Mordstedet ved Fredericia. Huset ligger, som det saa smukt hedder i Barnevisen, "hist, hvor Vejen slaar en Bugt".

Det er et Lejehus, forfaldent inde og med de traditionelle smaa, lave Husmandsstuer. Som Menneskenes Bolig saaledes ogsaa Dyrenes, skiddent og mørkt. Her i dette Hus vilde, uden at et Menneske i Erritsø Kommune havde bekymret sig derom, være levet et gudsforgaaende Liv gennem Aarene – hvis ikke den ulykkelige Kobt endelig havde mandet sig op og taget hævn for de mange kvalfulde Dage og Nætter. (*Demokraten* .06.1907)

Med den konjunktiviske sprogform tilfører journalisten den blotte gengivelse af et hus et perspektiv, hvilket svarer til journalistens aktivitet i *Vendsyssel Tidende*. Med tiden bliver journalistens fantasier og farvning af mordstedsgengivelserne imidlertid skåret væk i den journalistiske formidling, så kun den rene visuelle dokumentation og beskrivelse står tilbage. Den journalistiske aktivitet i disse tidlige mordstedsgengivelser giver dermed et fingerpeg om mordstedsbilledernes funktion: at være faktisk visuel ramme for læsernes fantasier. Den oplevelse, journalisten giver mæle i *Vendsyssel Tidende* og *Demokraten*, overlades det med tiden til læseren selv at skabe. Hvad der umiddelbart fremstår som dokumentation, er derfor i mindst lige så høj grad oplevelsesjournalistik.

Spørgsmålet om mordstedsdokumentationens betydning kan belyses fra en lidt anden vinkel, der dog fører nogenlunde det samme sted hen. Da Sixten Sparre og Elvira Madigan i sommeren 1889 begik selvmord på Tåsinge, befandt den daværende journalist ved *Kjøbenhavns Børstidende*, Johannes Jørgensen, sig på sommerferie i Svendborg. En uge efter begivenheden opsøgte Jørgensen det sted i Nørreskov, hvor ligene var blevet fundet, og berettede herom i et brev til vennen Viggo Stuckenberg:

Vi kom til Nørreskov og fandt Stedet, hvor de døde. Der er traadt en Alfarvej mellem Bøgene, hvor det skete, og overalt er Kviste og Blade afrevne. Jeg lagde mig lidt i Græsset og saa den samme Vej som de havde set i deres sidste Øjeblik – saa Græsset gaa over i en Moses høje røde Hjortetrøst og Baldrian – bag dem Ellekrattets graa og den højere Bøgeskovs røde Mur. Himlen var blaa med hvide Smaaskyr – som den Time det skete. Fuglene sang og Fluerne summede – som den Time det skete. Og Eftermiddagssolen gik gyldent ind under Løvet – som i det Øjeblik. (Brev 08.08.1889. *Breve fra Johannes Jørgensen til Viggo Stuckenberg*. Ved Jørgen Andersen. Kbh. 1946, s.47)

Den daglige avislæser har næppe kunnet formulere mordstedsbilledernes og -beskrivelsernes betydning så præcist, men det forhindrer ikke, at det er en lignende betydning, de har haft. Hvor Jørgensen ved at være på åstedet forsøger at indleve sig i situationen, der må læserne yde et større fantasiarbejde udelukkende på grundlag af billeder og beskrivelser.

I dette lys får *Aarhus Stiftstidendes* billedformidling af Hjortshøj-mordet en stærkere følelsesappel, end de ellers ikke særligt markante billeder – bortset fra ligfotografiet – umiddelbart lægger op til. Billederne udgør fortællingsrudimenter, som læseren kan forlene med eksistentiel oplevelseskraft. Gengivelsen af findestedet og især mordstedet ved hulvejen er oplevelsesmæssigt forbundet med uhygge, udsathed og angst

forårsaget af bevidstheden om en trussel, der på et øjeblik kan blive nærværende i det landskab, som delvis omslutter den person, der befinder sig i hulvejen. Ligfotografiet fremmer en oplevelse af virkelighedens brutalitet, mens fotografiet af barndomshjemmet fremmaner den trygge livsramme som kontrast hertil. I forhold hertil bliver fotografiet af kisten på kirkegården da en markering af den ophøjede og tragiske stemning ved den uforklarlige og meningsløse død.

Der kan selvfølgelig kun være tale om spekulationer over billedernes mulige oplevelsesværdi for datidens avislæsere. Det afgørende er for så vidt heller ikke billedernes præcise betydning, men at de appellerer til et særligt stemningsfelt, der peger ind mod kontingenserfaringer. På paradoksalt vis synes den journalistiske interesse i at dokumentere mordsteder så præcist som muligt, hvilket ikke mindst fremmes af muligheden for at bringe fotografier, at levere stof til og slå om i læserens eksistensoplevelse, hvilket ellers ofte opfattes som værende mere et anliggende for fiktion end for journalistik.

Det indfølelse blik – Skillingsvisernes melodramatik

Den oplevelsesmæssige side af kriminaljournalistikken rendyrkedes i datidens skillingsviser. Skillingsviserne er et ofte overset medie, men påkalder sig særlig interesse i sidste halvdel af 1800-tallet, hvor især Julius Strandberg gjorde skillingsviseproduktionen til en profitabel medieindustri. Konkurrencen fra især den københavnske populærpresse i 1890'erne og begyndelsen af 1900-tallet bevirkede imidlertid, at skillingsviserne sang på det sidste vers, da Hjortshøj-mordet blev begået. Mordet var dog af en så gådefuld og voldsom karakter, at der blev skrevet fire forskellige viser om forskellige aspekter af mordet, alle trykt i Bernh. Wennstrøms Bogtrykkeri, København. Endvidere var Hjortshøj-mordet et varmt medieemne i så lang tid, at det også kan have animeret viseproduktionen. To af viserne genfortæller mordet på Marie Sørensen, mens de to andre omhandler henholdsvis faderens klage i fængslet og Maries efterladte kærestes sorg. Ingen af viserne er skrevet i umiddelbar tidsmæssig tilknytning til mordet. Da faderens anholdelse omtales i tre af viserne kan de tidligst være skrevet efter d. 18. juni – altså mindst en måned efter mordet.⁶

Skillingsvisen er som genre en særegen blanding af mundtlig fortællingskultur, melodrama og nyhedsformidling. Selv om skillingsvisen i udgangspunktet er bogtrykt, beror dens værdi på at kunne synges på en i forvejen kendt melodi af en eller flere i en mindre forsamling. På den led har skillingsviserne kunnet indgå som populær underholdning på linie med ældre vise- og fortællingsstof. Skillingsvisernes stof er som regel højdramatisk med vægt på ulykker (skibsforlis, togulykker), forbrydelser og tragiske kærlighedshistorier, der fortælles ud fra de involveredes eller pårørendes personlige vinkel. Endelig er skillingsviserne også nyhedsformidling, idet hver vise efterfølges af en faktisk beskrivelse af den pågældende begivenhed. Denne beskrivelse bygger som regel på avisomtaler. I forbindelse med Hjortshøj-mordet kan man iagttage, hvor alvorligt viseproducenten tog nyhedsdimensionen. En af viserne foreligger således i to udgaver, hvor visen er den samme, men den efterfølgende beskrivelse er forskellig. I den ene udgave omtales fængslingen af Marie Sørensens fader, mens den anden omtaler hans løsladelse og renset for anklagen for at have dræbt sin datter. Til gengæld er der ingen uddybende beskrivelse ved to af viserne, som er trykt sammen med viser, hvis handlingsrum ikke er forankret i tid

6 Visen, hvori Maries kæreste udtrykker sit savn, kan være skrevet før. Det er dog ikke særlig sandsynligt, at en vise, hvori en efterladt ved den dodes grav begræder den afdøde, er skrevet i umiddelbar forlængelse af mordhandlingen.

og rum. Heri ligger måske en markering af, at de pågældende viser er på vej til at løsrive sig fra Hjortshøj-mordet som faktuel ramme. Som helhed synes viserne da på den ene side at forbinde sig med samtidens nyhedskultur og på den anden side at være en form for fri variation over stemninger, der kun løseligt har sit udspring i de specifikke omstændigheder i forbindelse med Hjortshøj-mordet. Selv om dele af skilningsviserne som udgangspunkt havde en virkelig hændelse, så skelede viseforfatteren i sin fremstilling af den pågældende begivenhed nok så meget til overleverede genreskabeloner som til begivenhedens faktiske omstændigheder.

De to mordviser fremstiller drabet på Marie Sørensen inden for en melodramatisk horisont. Hun skildres således i begge viser som den rene dyd, der på tragisk og uforklarlig vis bliver myrdet:

Med Haab og sollyse Drømme
Alverden for hende stod fager og blid,
Thi hun blev jo elsket, hun kendte ej Splid,
Men leved i Tanker saa ømme. (vise 1)

hun ejede af Livsmod saa herlig en Skat. (vise 1)

Paa Vejen i haabfulde Tanker hun stille
Til Hjemmet vil vandre, den venlige Mø. (vise 2)

Selve mordhandlingen skildres ikke indgående. Morderen er en sort skygge, der kastes ind over Mariens håbefulde og lyse liv: "lumsk lurende [...] listet" (vise 2) og "listet fra Krattet tyst" (vise 1), hvorved forbrydelsens tragik betones: "Ak, det var en Daad uden Lige" (vise 1), "Marie hun naaede som Lig kun sit Hjem" (vise 2).

Stillet over for dette uigenkaldelige overgreb på dyden efterlyser viserne på den ene side en mening med mordet: "Af hvad Grund er Morddaaden skrækkelig hændet, / Ja Tanken den søger og kan ej faa Ro" (vise 2). På den anden side tildækkes denne åbning for tilværelsens meningsløshed af en moralsk retfærdiggørelse, hvor dels Maries sjæl idealiseres: "hist hendes Sjæl mellem Englenes Kor / Har glemt alle Smerter og Sorger paa Jord, / Derfor hun i Døden end smiler" (vise 1). Dels tilskrives morderen en moralsk pine:

han, som forøved det gruelige Mord.
Han drager nu med en Samvittighed stor,
Og aldrig vil Ro mer han finde. (vise 1)

[...] men Morderen gaar
Rundt med sin Samvittighed – Freden er røvet,
Og næppe han atter sin Rolighed faar. (vise 2)

Den truede dyd kan i kraft af mordets uigenkaldelighed ikke reddes, men viserne kan lindre tilværelsens tragik med løfter om en højere moralsk retfærdighed. Ad den vej tilskrives mordet på Marie Sørensen en form for mening for den, der synger viserne.

De to øvrige viser forholder sig kun perifert til selve mordet, men rendyrker i et tableauagtigt scenarie sider af de efterladtes stemninger. Visen, der er lagt den fængslede fader i munden, fremholder hans fortvivlede situation, mens "Kærestens Klagesang ved den myrdede Marie Sørensens Grav" lægger stemme til oplevelsen af et omfattende tab:

Ak, min Klage vil ej tie,
Den bryder frem i Aftnen smuk,
Jeg savner dig saa haardt, Marie,
Jeg kan ej dæmpe mine Suk.
Mens hisset du i evig Glæde
Blandt lyse Skarer svæver hen,
Maa jeg ved Graven ensom græde
Fordi jeg mistede min Ven.

I et journalistisk perspektiv kan såvel faderens som kærestens vise ses som en slags interview, hvori de fremlægger reaktioner på deres situation efter Maries død. Det afgørende er imidlertid, at det *ikke* er interviews, men udelukkende visedigterens iscenesættelse af deres situation. Det forhindrer dog ikke, at viserne har kunnet læses og synges som personlige udsagn, og netop heri ligger deres værdi i forhold til den journalistiske behandling af Hjortshøj-mordet. Igennem viserne har det været muligt at få en stærkt følelsesbåret og personliggjort oplevelse af følelsetilstande i forbindelse med det grufulde mord. Hvor avisernes formidling har været orienteret mod at følge politiets jagt på morderen, der har viserne kunnet tilbyde en mere "indvendig" og personlig vinkling af mordet. Samtidig har viserne kunnet tilbyde et samlet tolkningsunivers for mordet. Mordet som pludseligt indbrud i hverdagslivet bliver således led i en grundlæggende eksistentiel tilværelsesforståelse, hvor tilværelsens vilkårlighed og tragik umiddelbart er uomgængelig og kun kan lindres gennem troen på en moralsk retfærdighed.

Det psykologiske blik – Albert Dams debutroman

I slutningen af romanen *Mellem de to Søer* udstiller Albert Dam pressens forgæves forsøg på at opklare romanens mord. De tilrejsende journalisters interviews med sognets beboere fører ingen vegne:

Til sidst endte reporterne med at konstatere myndighedernes utilladelige sendrægtighed og smølen sløjhed under hele sagens gang, tiligemed en række sammenkædede tilfælde, der havde begunstiget den frække morders sporløse flugt. [...]

En enkelt udkastede i forsvindingsfasen et afsluttende billede: morderen, der lå med skumle planer i krattet og derfra styrtede sig over den intetanende unge pige, hans værgeløse bytte, der gik og holdt sin paraply mod regnen; men de fleste lod det blive ved den mystiske begivenhed, det mystiske mord; det var den etikette, der klaskedes på flasken, idet den foreløbig gemtes bort. (s. 177)

Der kan ikke herske tvivl om, at Dam har studeret avisomtalerne af Hjortshøjmordet grundigt (smlgn. med det anførte *Politiken*-citater s. 3), men han er ude i et andet ærinde end journalisternes overfladiske forsøg på at finde en morder.

Romanen *Mellem de to Søer* handler om et mord, men er ikke, hvad man vanligt vil forstå ved en kriminalroman. I Palle Rosenkrantz' næsten samtidige kriminalroman, *Hvad Skovsøen gemte* (1903), efterforsker kriminalbetjenten Eigil Holst møjsommeligt et mord ved at iagttage spor og kombinere dem til en sammenhængende fortælling, dvs. mordets opklaring. Det er ikke en sådan klassisk kriminalfortælling, Dam har skrevet, fordi romanens fokus ligger et helt andet sted. "Man kan gerne kalde den "Hjortshøjmordet", blot maa man ikke vente en spændende Kriminalroman a la Palle Rosenkrantz. Det er mest en psykologisk Analyse af Morderen", noteredes det i en anmeldelse (*Aftenbladet* 02.11.1906). Romanens ydre handlingsramme forholder sig imidlertid så tæt til Hjortshøjmordet, at det i den københavnske populærpresse gav anledning til en foredrag under overskriften "De jydsk Mord. Sensation": "ganske særlig Hjorthøjmordet skal være behandlet med indtrængende psykologisk Skarpsind i Forbindelse med en forbløffende Dristighed i Antagelsen af Motiverne og Gerningsmanden til Forbrydelsen" (*Aftenbladet* 24.10.1906), og de fleste anmeldelser anfører da også Hjortshøjmordet som baggrund for romanen.

I et efterfølgende interview modificerer Dam dog forholdet til Hjortshøjmordet:

Albert Dam,
Politiken 13.11.1906

– det er egentlig ikke Hjortshøjmordet! [...] – Ja – du kan maaske med nogen Ret sige, at min Bog [...] spiller paa Hjortshøjmordet [...], men egentlig – – næ! – det er ikke Mordet. Det er Morderen. [...] Han er noget, man endnu aldrig har set – hverken i dansk eller fremmed Litteratur. Han er Raskolnikow – det vil sige: han er hans diametrale Modsætning. [...] Jo – ser du: Raskolnikow myrder, faar Samvittighedsnag, gaar bestandig og tænker paa sin Forbrydelse og faar først Ro da han angiver sig selv. Min Mand myrder ogsaa, men faar ikke Samvittighedsnag. Han ser flængende Syner saa længe, at han tilsidst slet ikke tror paa Mordet. Det er kun Syner alt sammen. Og tilsidst kan han kun danne sig et konstru-

eret Billede af, hvorledes det hele er gaaet for sig. Han angrer ikke, angiver sig ikke og straffes ikke. – Kan du forstaa det geniale deri. Der er ikke Mage til den Figur i hele Verden. (*Aftenbladet* 31.10.1906)⁷

Med henvisningen til Fjodor Dostojevskijs *Forbrydelse og Straf* (1866; oversat 1884) angiver Dam, at det ikke er kriminallitteraturens hovedvej, han færdes på, men at det er forbrydelsen som normsprængende handling i et psykologisk lys, der har hans interesse. Det er endvidere ikke denne handlings moralske aspekter, han er optaget af, men snarere en fænomenologisk kortlægning af morderens bevidsthed.

Hjortshøj-mordet i Albert Dams roman

Når henvisninger til Hjortshøj-mordet blev brugt som en form for lanceringsstrategi, har det sine gode grunde. For en læser i 1906 har det været meget svært at se bort fra, at Dam flittigt brugte løs af fakta fra Hjortshøj-mordet.

Romanens handling er henlagt til 1900-01, men uforvarende kommer Dam alligevel til at placere den samtidig med Hjortshøj-mordet, idet han i romanens skildring af journalisternes behandling af mordet samtidig nævner "madame Humberts millionsvindel i Paris", som netop blev omtalt løbende i aviserne i slutningen af maj og begyndelsen af juni 1902. Mordet foregår som i Hjortshøj i dagene op til pinse. Handlingen udspilles i et sogn uden for Aarhus. Der er dog ikke tale om Hjortshøj, der ligger nord for Aarhus. I stedet monterer Dam et ikke eksisterende sogn, Kejling Sogn mellem Holmberg og Skanderup Sø, ind i en kendt topografi sydvest for Aarhus. Fra sognet højeste punkter er der således udsigt til på den ene side Ejer Bavnehøj og Himmelbjerget og på den anden side Jels Bjerge og længst ude mod øst Mols Bjerge og Samsø.

I lighed med Hjortshøj-mordet går den myrdede kvinde på en lokal højskole. Hendes tidligere kæreste bor i sognet, og i pinsen skulle hun have været officielt forlovet med en mand fra Aarhus. Drabsstedet med hulvejen og placeringen af liget op ad et gammelt egetræ er også kalkeret fra Hjortshøj-mordet. Det samme gælder selve drabet med den overskårne hals og de snitsår, ansigtet er tilføjet. Selv metaforikken fra nogle af avisernes beskrivelse af mordhandlingen, kalveslagningen, genfindes i romanen.

At udnytte en virkelig mordsag som grundlag for fiktion havde Palle Rosenkrantz allerede gjort få år tidligere i *Mordet i Vestermarie* (1902), der er en dokumentarisk roman med den sigende undertitel "Kriminalhistorie efter Akter og mundtlig Overlevering". Det pågældende mord var begået på Bornholm i 1833. Rosenkrantz' sigte med romanen var i et historisk materiale at kaste et kritisk lys over den danske retspleje, som i det pågældende tilfælde havde ført til fremtvingelse af tilståelse under torturlignende forhold (jf. s. 11). I betragtning af at Dams ærinde ikke er at kritisere politiets indsats eller at opklare Hjortshøj-mordet, kan det imidlertid undre, at han udnytter sit forlæg så detaljeret. Man kan måske heri se en autenticitetsforsikring. Når nu romanen er ude i et helt andet ærinde end at opklare Hjortshøj-mordet, forlener det hans afsøgning af en morders bevidsthed med en høj grad en sandsynlighed og realitetseffekt, når selve handlingsrammen lægger sig tæt op ad et velkendt mord. Uden denne binding kunne romanens fremstilling let komme til at tage sig både spekulativ og stofløs ud.

7 Dele af dette interview blev optrykt i *Aarhus Stiftstidende* 29.10.1906.

Litteratur og journalistik

Med brugen af en real begivenhed som ramme for en romans handlingsunivers placerer Albert Dam sig i det overlejringsfelt mellem litteratur og journalistik, som var karakteristisk for dele af den nye litteratur i begyndelsen af 1900-tallet. Med reportagegenren havde aviserne fået et mægtigt redskab i hænde til virkelighedsdokumentation. Skildringen af miljøer, begivenheder og hverdagsituationer vandt ved hjælp af sproglige greb fra litteraturen indpas i dagspressen. Avisreportagen med den usynliggjorte fortæller og en omverdensgestaltning beroende på sanseiagttagelser og kortlægning af en given begivenhed i tid og rum kan således ses som en journalistisk omsætning af sider af Det moderne Gennembruds æstetik. Og netop denne massive realitetsdokumentation blev en udfordring for en realistisk litteratur. Sider af bondeforfatternes litteratur omkring år 1900 blev således 'journalistisk', og den journalistiske research blev et led i forfatterens arbejdsmåde. Dette fænomen var ikke specielt for dansk litteratur, men kan f.eks. også iagttages i Upton Sinclairs samtidige kritiske skildring af Chicagos kødindustri (*The Jungle* (1906)).

Da Johan Skjoldborg skulle skrive *Gyldholm* (1902) researchede han således ved forklædt at tage arbejde som landarbejder for herved at få indsigt i livs- og erfaringsforhold, som han ellers havde begrænset adgang til. Han kunne i princippet have valgt at skrive en journalistisk dokumentarbog i stil med vore dages Günther Walraff-journalistik om landarbejdernes undertrykkelse, men valgte fiktionsformen. For en samtidig læser har det ikke været svært at se, hvorledes Skjoldborg i skildringen af fem børns indebrænding byggede på en aktuel begivenhed fra 1898, som den socialdemokratiske presse havde bidraget til at gøre landskendt. Afgørende er da, at Skjoldborg gennem sin research og referencer til i forvejen kendte begivenheder forener sin fremstilling med en slags fordoblet realismeeffekt: hans litteratur giver ikke alene en livagtig fremstilling af de landarbejdere, han skildrer, men ved at indarbejde referencer til reale begivenheder får hans skildringer en journalistisk sandhedstone – uden dog at være forpligtet på en sådan.

På lignende vis byggede Martin Andersen Nexøs skildring af arbejdskampene i tredje bind af *Pelle Erobreren* på et stort avisudklipsmateriale, og Aakjær genbrugte i *Vredens Børn* (1904) dele af taler og artikler, som tidligere havde været holdt og skrevet i forhold til en politisk offentlighed. Den journalistiske skrivemåde dukker også op i Johannes V. Jensens *Hjulet* (1905), der oprindeligt blev trykt som føljeton i *Politiken*. Hele kapitler i *Hjulet* fortælles således som citerede avisomtaler af en begivenhed.⁸ Den samme teknik findes i slutningen af Thit Jensens *Ørkenvandring* (1907), hvor hovedpersonen Eleonora dræbes med en økse af sin tidligere mand (Balduin Aggersgaard). Mordet på Eleonora skildres ved hjælp af en krydsklipning mellem korte beskrivelser af mordet og 'citerer' fra den samtidige populærpresses mere udpenslede fremstilling. Hensigten hermed har fra Thit Jensens side været ideologikritisk. Dels udstiller hun ved de konstruerede avisartikelciterer den samtidige populærpresses voldsomme stil (vinkling, brug af dramatiske mellemrubrikker) – f.eks. i beskrivelsen af hvordan det ikke lykkes for Balduin at sætte ild til liget:

Den modbydelige klæbrige-vamle Lugt af Blodet, der i størknede Kager laa over Lagener og Sengetøj, har næsten faaet ham til at kaste op. Han har faaet en Fornemmelse, som om Maven pattede paa sig selv, og han

8 Johannes V. Jensen leger endvidere med fiktions- og faktakontrakten i forhold til læseren i forordet til romanen *Madame D'Ora* (1904), hvori også indgår elementer fra kriminalromanen, uden at Jensen dog for alvor tager kriminalromanens genrekrav på sig.

har skyndt sig at overhælde Liget med al den Petroleum, han ude i Køkkenet fandt i en Dunk. (s. 361-361)

Dels demonstrerer hun, hvordan de offentlige medier anlægger et mandligt perspektiv på begivenheden og derfor fremstiller Balduin som den retfærdigt krænkede, mens resten af bogen har fokuseret på Eleonoras lidelser i samlivet med en stadig mere sindsyg mandsperson.

Det interessante er da, at avisjournalistikken i Thit Jensens roman bliver en citeret diskurs i det offentlige rum, som nok indarbejdes i romanen, men kun for i det samme at modstilles romanens bærende fiktionsfremstilling. Den journalistiske fremstilling bliver da et led i den kønsundertrykkelse, som Thit Jensen prøver at skrive sig fri af i romanen som helhed.

Den dokumentariske tendens i litteraturen slår imidlertid også tilbage i journalistikken. Forholdet mellem litteraturen og medieverden er ikke et ensidigt påvirkningsforhold fra avisreportagen til litteraturen. I den sociale reportage, som i særlig grad udvikles i den socialdemokratiske presse fra slutningen af 1890'erne og fremefter, indtages således fiktionsagtige fortælleformer. Eksempelvis er den socialdemokratiske journalist Peter Sabroes socialt kritiske journalistik ofte udformet som en slags noveller, der formidler en perspektiverende baggrundshistorie om social undertrykkelse for en aktuell begivenhed (der kan være en forbrydelse).⁹ I disse artikler arbejdes der som i litteraturen med indresyn, indfølelse og replikker inden for rammerne af en biografisk tilrettelagt personschildring. I deres egen tid er disse skildringer blevet opfattet som journalistik, og de er da også forpligtet på et ikke-litterært sandhedskrav, men læst som sociale noveller peger de frem mod en senere tids socialt dokumentariske litteratur.

Dams debutroman synes således i sit forbrug af realhistoriske forhold at være en del af en bredere litterær bevægelse i samtiden, men hvor denne aktivistisk peger ud mod sin samtids sociale debat, der vrider Dam sig i kraft af sin vinkling fri heraf for at betone en psykologisk tilgang til en morders bevidsthedsliv. Den umiddelbare inspiration hertil er Dostojevskijs Raskolnikov-figur. Interessen for Dostojevskij deler Dam med den unge Martin Andersen Nexø, der få år tidligere var ude i et lignende ærinde i fortællingen "En Dødskamp" fra debutsamlingen *Skygger* (1898). Nexø gengiver i sin Dostojevskij-inspirerede fortælling bevidstheden hos en forbryder, i de sidste timer før han begår selvmord.¹⁰ Det drejer sig om en postfuldmægtig på flugt fra politiet, efter at det er blevet opdaget, at han har tilegnet sig pengeforsendelser. I lighed med hvad man også kan finde i andre dele af samtidens litteratur, f.eks. Knud Hjortø *Syner* (1899), er denne optagethed af at skildre bevidsthedens sammensatte mønstre hos personer under ekstrem belastning ikke en årsagsforklarende psykologisering, men snarere en slags fænomenologisk kortlægning af forbryderbevidsthedens dimensioner.

9 Jf. Sabroes artikel "Fredericiamordets sociale Moment", *Demokraten* 07.06.1907, optrykt i Lehrmann 2002, s. 157-162.

10 Nexø benægtede ganske vist i et brev ethvert kendskab til Raskolnikov, da hans fortælling blev afvist af *Tilskuerens* redaktør med den begrundelse, at den mindede for meget om Dostojevskijs roman. I det samme brev placerede Nexø dog sin fortælling i sammenhæng med "den "moral insanity" der er det mindst tiltalende, men det mest interessante ved vor Tid" (Houmann 1969, s. 42-43). Endvidere fremgår det af et brev fra Nexø's ven Jakob Hansen, at der er tale om tidstypisk tankegods (Houmann 1970, s. 57). Jakob Hansen oversatte iøvrigt Edgar Allan Poes *Hemmelighedsfulde Fortællinger* (1907-08).

Forbryderens mentalitet: knivsaksens bevægelse på en høstmaskine

Kriminallitteraturens fremvækst i 1800-tallets anden halvdel forbindes ofte med modernitet og storby. I et sådant perspektiv er det da sigende, at Dam i sin roman, der ret beset er en jysk landsbyfortælling, gør sig store anstrengelser for at modernisere og bymæssiggøre livet på landet:

Medens den gamle landsby lignede provinsbyens sammenklumpede tue, frembyder det moderne sogn – ved siden af de alt for let iøjnefaldende forskelle – visse lighedspunkter med en større by.

Udstrækningen, en halv til en hel mil i hvert gennemsnit, kan omtrent være den samme, og bebyggelsen ordner sig af sig selv i kvarterer og centre. Som i en større by har hvert menneske en bestemt omgangskreds, der forgrener sig tyndt ind imellem de mange, han ikke kommer sammen med, – og de dyrkede marker kan da træde i stedet for de gader og kvarterer i en større by, hvis mennesker man ikke kender til. Der er bestemte mennesker, som arbejdet fører en sammen med daglig, ellers har sognet en tendens til at stille hvert menneske ene [...].

Som i en større by afbrydes ensomheden af de offentlige sammenkomster: dyrskuer og markeder i købstaden, indensogns foredrag i forsamlingshuset osv., [...]

I sognet er det til slut som i en større by tilfældet, at de mennesker, som griber afgørende ind i hinandens liv, kun træffes ved et mere eller mindre tilfældigt møde en gang imellem. (s. 76-77)

Dam har næppe kendt den tyske sociolog Georg Simmels samtidige beskrivelse af "Storbyerne og det åndelige liv", men det bemærkelsesværdige er, at han beskriver sognet som livsramme næsten som var det Simmels storby (Simmel 1992). Baggrunden for denne noget egenartede sognebeskrivelse er, at Dam hermed placerer sin skildring af morderens bevidsthed i moderniteten. Romanens første kapitel, der bl.a. skildrer, hvordan ny teknologi i form af høstmaskinen (selvbinderen) vinder indpas i sognet, understreger dette forhold. Morderen, Karl Bay, skal derfor ikke opfattes som en usamtidig og skævgroet bondekarl, men som et moderne menneske, hvis bevidsthed har flere centre.

Dam skildrer grundlæggende sine romanpersoners handlings- og bevidsthedsrum som reguleret af kræfter, de ikke selv har kontrol over. Den viljeløse handlen viser sig f.eks. i beskrivelsen af det senere mordoffer, Mathilde Jensens, forlovelse med en karl fra sognet:

Efter et skyttebal i Kejlstrup fandt Marius Pedersen [...] sig forlovet med Mathilde, vistnok til lige så stor forundring for ham selv som for andre, da de straks efter fik ring. (s. 18-19)

Senere, da Mathilde står for at skulle forloves med en kommis fra Aarhus, Ludvig With, sender hun et brev til Karl Bay og beder ham om at møde hende:

Hvis hun skulle have gjort rede for sig selv, hvad hun egentlig ville ham, havde hun intet fundet. [...] Men da hun først havde fundet på, at hun kunne skrive til Karl Bay, kunne hun ikke lade være at udføre det, og hun vidste kun, at hun ville træffe ham, se ham, tale til ham; udover det

vidste hun intet, – kun at det helst skulle være før hun holdt jagilde med Ludvig With. (s. 108)

I sin erindring om det fatale møde genkalder Karl Bay det som en passiv udefra styret proces:

Efterhånden var han kommet hende nærmere; han sugedes stadig til; [...].
Men med ét var han som helt opslugt af hende, helt borte for sig selv, alt for nær; (s. 136)

På denne måde skildres personerne som førte og med en slørende hinde mellem deres bevidsthed og handlen i omverdenen.

De bevidsthedskræfter, der fører Karl Bay, er anskueliggjort ved hjælp af et gennemgående billedplan, der trækker på den teknologiske modernisering af sognet: høstmaskinens knivsblade.

Under en tur til Aarhus ser Karl Bay og Mathilde en film, som han oplever på følgende måde:

I den gnistrende hvidhed kommer en ung pige frem; hendes bevægelser er sammensatte af en utallig række små stød ovenpå hinanden. Karl Bay kommer til at tænke på knivsaksens bevægelse på en høstmaskine. (s. 53)

Den forbindelse, Karl Bay etablerer mellem filmbilledet og høstmaskinens knivsaks, er en nøgle til forståelse af hans bevidsthed. Knivsaksens bevægelse klipper rytmisk kornet over, dvs. en række af afskæringer uden anden forbindelse end knivsaksens mejende bevægelse. Denne rytmisk mejende bevægelse genfindes teknisk set i filmens visuelle illusion af levende billeder, der beror på sammenkædningen af en lang række enkeltbilleder i et bestemt tempo. Overgangen mellem hver billedramme, som bliver synlig, hvis fremvisningstempoet er lidt forskudt, svarer til knivsaksens klippe-rytme. Læst som et billede på Karls bevidsthed karakteriseres denne da ved den stadige overskæring eller kantet opstykning af sammenhæng med det resultat, at bevidstheden – som filmen og knivsaksens rytme – organiseres ved "en utallig række små stød hurtigt ovenpå hinanden".¹¹

Knivsaksbilledet anslås allerede fra romanens start:

Knivsaksen klippede febrilsk frem og tilbage, som om den var bange for, at den ikke skulle få alting med; [...]

Men nu gik også maskinen, uden standsning, i ét åndedrag som en, der har travlt. Omgang efter omgang klippede den sig frem og skrællede jorden for den bølgende klædning; stubmarken lå halvnøgen pjusket med negbundtner bag den; (s. 8)

11 I sin korte omtale af *Mellem de to Søer* i *Dansk litteraturs historie 4* (2006) fejlfokuserer Søren Schou på denne sammenhæng, idet han læser filmoplevelsen tolket i lyset af høstmaskinen som præget af "en ældre, landlig bevidsthedshorison" (s. 115-116). Schous vinkling formuleres første gang i hans anmeldelse af genudgivelsen i 1987 af *Mellem de to Søer* (*Information* 29.05.1987).

På samme måde som sognet skildres som noget nær en moderne større by, billedgør høstmaskinen en moderne bevidstheds "febrilske nervøsitet". At anvende høstmaskinen som bevidsthedsmetafor er vel at mærke en ekstrem modernitetsmarkør i 1906, fordi brugen af selvbinderen til høstarbejde først blev almindelig udbredt i 1920'erne (Mørch 1982, s. 43). Bevidstheden på landet går da heller ikke endnu ikke helt op i maskinernes sønderdelende modernitet:

Sognet [...], hvor tærskemaskinen brummer takten om vinteren, og hvor høstmaskinen klipper luften over markerne om sommeren, medens hakelsesmaskinen, såmaskinen og kageknuseren hakker, hver til sin tid, og vindmotorens vingehjul svinger sig rundt ovenover; alle de maskiner, hvis hidsige durren mødes med den gamle, tunge jordbundethed og nok kan virke ophidsende på en Bays farligt følsomme sind; for hos en fagmand, der går hver dag over sin maskine, bliver det en tålsom vane, men hos landbefolkningen, der har dem i ny og næ ind mellem det gamle, plovtunge arbejde, ripper de op hver gang på ny. (s. 76)

Maskin- og knivsaksbilledet angiver en mekaniseret og destruktiv bevidsthed, som i sammenhængen forbindes med modernitet, hvilket kan minde om den samtidige Johs. V. Jensen, når han i digtet "Interferens" anvender formuleringer som "Min bevidsthed arbejder skærende" og "mit Sinds Knivsystem".¹²

For sammenhængen mellem bevidsthed og høstmaskine er det endvidere karakteristisk, at Karls blinde raserianfald forårsaget af jalousi i forhold til Mathilde skildres ved, at han giver sig til at høste en rugmark:

Og maskinen klippede, som den skulle, med den hidsigt savende lyd, og vingeriverne svang sig forbi tæt ved ham, som om de ville rive hovedet af ham.

[...] maskinen vippede op og ned, dirrede og savede, og den tunge rug faldt hurtigt over på brættet og blev ekspederet bagved.

[...] høstmaskinen skar hidsigt klippende op i den rolige aften og fordrede brutalt plads for sig midt i den spændte stilhed.

[...] endnu mere hidsigt klappede høstmaskinen op og fyldte til sidst hele rummet med sin blinkhurtige savklippen.

[...] maskinen arbejdede ufortrøden og uden at trættes: Knivstangen gik, og vingerne svang sig rundt. (s. 70-71)

De mange gentagelser forstærker indtrykket af såvel maskinens som bevidsthedens hidsige og vilde amokløb.

Forbryderens mentalitet: osmose hinsides moralsk skyld

Umiddelbart kan romanen læses som en trekantshistorie, hvor Karl Bay føler sig tiltrukket af både Mathilde og Ingeborg. Pga. af Mathildes ustadige flirten skuffes Karl i sit forhold til hende, og i stedet vendes hans kærlighed mod den mere stille og stabile Ingeborg. Det forekommer dog nok så nærliggende at se forholdet til Mathilde og Ingeborg som et bevidsthedsmønster: en ukontrolleret og modsætningsfuld mental samtidighed i Karls bevidsthed. De to kvinder optræder overalt samtidig eller næv-

12 Som digt blev "Interferens" trykt i *Digte* (1906), men som næsten identisk prosatekst trykt i avisen *København* 21.08.1901 (jf. Lehrmann m.fl. 2003, s. 60-61).

nes af den ene, når den anden ikke er til stede. Herved diffunderer de to kvinder frem og tilbage i Karls bevidsthed i en slags mental osmose, han ikke kan frigøre sig fra. Selv i mordøjeblikket udbryder den døende Mathilde: "Ingeborg, Ingeborg!", og da den psykisk opløste Karl efter mordet samles sammen af Ingeborg, råber han efter Mathilde.

Mordet på Mathilde er ikke en bevidst handling, men i første omgang en lidt akavet tilfældighed, der i situationen udløser Karls indestængte følelser. Ved deres sidste møde, hvor Mathilde står overfor at skulle forloves med en anden, erklærer hun på en gang sin egen håbløse situation og umulige kærlighed til Karl, mens Karl står og snitter en gren, og da hun i vild affekt besvimer, forsøger han at gribe hende, men kommer derved samtidig til at ramme hende i ansigtet med knivskaftet. I det videre forløb, som i sin højspændthed – hvor Mathilde og Karl står omslyngede, og hvor naturens vildskab (storm og regn) og menneskesindet går i ét – kan give mindelser om en seksuel forening, spændes modsætningerne i Karls bevidsthed ud over deres bristepunkt:

Ja, jeg bryder mig kun om dig; jeg holder kun af dig; dig, dig! hvisker hun ind i regnen. Og hun rækker armene op omkring ham.

Han bøjer sig ned, kysser hende, længe, på munden, kysser det vanddrivende kolde ansigt; [...]

Han ser ind i de øjne, der er som skrækstærke slangeøjne, som aftenblide frøøjne, som store gode kvieøjne og nu med en hvilende sølsom glans et øjeblik.

Karl Bay står og stirrer ind i hendes øjne; mens hun hviler i hans arme, af hvilke den ene endnu meningsløst holder om knivens skaft.

Da får Mathildes øjne en springsk og hoverende glans; den stiger til vild løssluppen triumferen; hun siger kun et ord, idet hun lukker øjenlågene:

– Ingeborg, Ingeborg! kommer det jublende.

Karl Bays store ærlige træk bliver forstyrrede i samme nu; munden står åben; overlæben vrider sig med det tynde skæg; kinderne er blevet smalle og stramme med ét; panden og brynene er farveløse og de grå øjne vidtåbne i spændt stirren. Hans sind er nu helt sprængt. (s. 118-119)

I hele denne proces skildres Karl som ført ("revet med", "smittet og betaget", "suges stadig til"), og i overensstemmelse med romanens maskinbilledplan beskrives den endelige mordhandling som "to snit førte med en kold og hidsig kraft, som sad kniven på et tandhjul i et stærkt maskineri" (s. 122).

Umiddelbart efter mordet oplever Karl godt nok sig selv som udstødt og forbandet (s. 145, 149, 152, 159, 162), dvs. en moralsk vurdering af hans handling; men hans bevidsthed gennemløber samtidig en fortrængningsproces. Det første led i denne proces er en indkapsling af mordet:

hans tanker, der er sprængte til alle sider; som en flok får for en hund, kommer trippende nysgerrigt igen for at se, hvad det kan være. De piller forsigtigt omkring ved det, der kom bag på ham og tog ham helt i sin vold, dengang han så brugte kniven.

De tør ikke røre ved det, tankerne; men de samler sig omkring det og holder det bundet i en ring; og de kredser omkring, kredser omkring, til det igen står for ham: Du er manden. (s. 140)

Derpå følger en fragmentering og fokusforskydning i forhold til erindringen om mordet:

Imellem mindes han ubetydelige småstumper: Der lyder et lille brag for hans øre; det river sig længere og længere og optager hans feberforestilling, – til han ser det for sig, som det må være gået til; det var, dengang han stod alt for nær ved Mathilde; han må have trådt i hendes kjole. (s. 148)

Heri indgår tillige et surreelt billedflow, hvor scener og rum af indre og ydre karakter krydser ind over hinanden i Karls bevidsthed: erindringsstumper om forældre og søskende, slåmaskinens knivsblade, drabet på en tyrekalv, Ingeborg som en slags Jesus, der tager hans synd på sig. Herved udviskes det moralske ansvar for mordet, og efterlader Karl med en temmelig sløret erindring om mordet og en bevidsthed om den farlige grænse til det fortrængte:

[...] han begyndte at spørge sig selv, hvordan det var gået til, at han var blevet så forkølet på turen herved, [...]. At hans forkølelse og feber stammede herfra, stod ham klart; men begyndte han at følge turen med toget, viste der sig for ham asende billeder og syner, som slog hans bevidsthed til sort sprængning. (s. 179)

Karl er sig derfor på én gang både bevidst og ikke-bevidst om mordet – ligesom motivet for den handling, der resulterer i mordet, befinder sig i dette mentale grænse-land. Den traditionelle kriminalfortællings optagethed af den detektiviske afdækning af en kriminel handlings forløb og motiv samt afvejning af skyld og straf i et moralsk perspektiv preller således ganske af på Dams roman. Derfor er det heller ikke opklaringen af et mord, der er romanens kerne, men en eksistentiel psykologisk belysning af mordermentaliteten som moderne bevidsthed.

Det statslige blik – Forbrydelse og straf

Foruden den psykologiske bearbejdning i fiktionsform af en mordgåde beskæftigede Albert Dam sig også journalistisk med fængselsvæsenets behandling af kriminelle og dermed hele spørgsmålet om, hvordan et samfund straffer sine forbrydere. I 1912-13 besøgte og rapporterede han således om de indsattes liv i Horsens Tugthus, Vridsløselille Straffeanstalt og kvindefængslet på Christianshavn, ligesom han også skrev mere principielt om fængselsstraffe.¹³

Albert Dams optagethed af fængselsstraf og fængselsforhold er i et større perspektiv led i den omfattende kriminalpolitiske debat, som i årtierne før 1900 blev ført i Europa. I denne debat, hvori bl.a. den moderne kriminologi med den såkaldte italienske skole¹⁴ markerede sig og tog form, blev der på den ene side gjort op med den hidtil gældende strafopfattelse og på den anden side udkastet ideer til reformering af fængselsvæsenet.

13 Tre af disse artikler blev offentliggjort i tidsskrifter, mens tre artikler kun foreligger i manuskript. Alle artiklerne er optrykt i Dam 1988.

14 Hovednavnene inden for den italienske skole var Cesare Lombroso, Enrico Ferri og Raffaele Garofolo, hvis arbejder samt den kriminologiske debat 1870-1900 kort karakteriseres i Dahl 1978, s. 48-81.

Den strafferet, der var gældende i begyndelsen af 1900-tallet, byggede på Straffeloven af 1866, som bl.a. indeholdt den endelige afvikling af legemsstraffe til fordel for frihedsstraffe (dog ikke for 10-18-årige), og som var virksom frem til strafferetsreformen i 1933. Indtil 1866 var de grundlæggende strafferetsbestemmelser forankret i Danske Lov, om end den administrative praksis især i 1800-tallets første halvdel var præget af en opblødning i retning af frihedsstraffe. Den udvidede brug af og den endelige overgang til frihedsstraf var led i et nyt syn på forholdet mellem forbrydelse og straf, hvori afvejning og differentiering af en forbrydelses omstændigheder og spørgsmålet om forbryderens resocialisering ("forbedring") i stigende grad blev omdrejningspunktet i den strafferetslige politik og praksis.¹⁵

Udviklingen i synet på straf i 1800-tallet kan følges i henholdsvis H. Martensens *Den christelige Ethik* (1871-78) og Harald Høffdings *Etik* (1887). Martensens betoner i den sociale del af sin etik straffens grundlæggende forankring i en opdateret forestilling om gengældelse, hvorfor han har en udtalt reservation over for en begrundelse af straf ud fra forestillinger om henholdsvis forbedring og afskrækkelse:

Det er Retsordenen, hvis Majestæt og Hellighed er bleven krænket, og som skal fyldestgøres derved, at den retfærdige *Gjengjeldelse* vederfares Forbryderen. [...] Gjengjeldelsen er ikke at forstaa saaledes, at Straffen skal have den udvortes, bogstavelige Lighed med Forbrydelsen (Øie for Øie og Tand for Tand o.s.v.), hvilket vilde kunne føre ind i det Absurde. Ligheden skal ikke være den udvortes, men den indvortes, det vil sige: Straffen maa være *proportioneret*, maa staae i Forhold til Forbrydelsens væsentlige Beskaffenhed. (Martensen 1878, s. 214)

I modsætning hertil gør Harald Høffding i sin *Etik* (1887; 3. udg. 1905) sig til talsmand for en bevægelse bort fra, hvad han opfatter som *gengældelsesteoriens* hævnforestillinger med fokus på forbrydelsen til fordel for *opdragelsesteoriens* fokusering på lovbryderen som individ:

Man kan [...] ikke begrunde Statens Strafferet uden at fordre, at Straffen *individualiseres* saa meget som muligt. [...] Uden Individualisering bliver det Individ, der straffes, behandlet som blot Middel for Samfundets Trang til at opretholde sin Retsorden. Men ved den individualiserede Opdragelse, som vi fordre, bliver der intet punkt, hvor den Virksomhed, hvormed Retsordenen opretholdes, ikke tillige er en pædagogisk Virksomhed overfor det Individ, der har overtraadt den. [...] Statens Ret til at underkaste Overtræderen en Opdragelse, der gør ham skikket til at fyldestgøre de elementære Betingelser for Samliv med Andre i et ordnet Samfund, hviler væsentligt paa samme Grundlag som den Ret til at drage Omsorg for Børns Opdragelse og Undervisning. Begge Steder hævder Staten det Niveau, under hvilket dets Medlemmer ikke maa synke, og søger at hjælpe dem op, som endnu ikke have naat det, eller som ere sunkne ned derunder. (Høffding 1905, s. 553-554)

Det var med afsæt i forestillinger af denne karakter, den moderne kriminologi vandt frem. På baggrund af antropologi og sociologi forsøgte man i empiriske studier at

15 Hele dette problemfelt fandt også vej til litteraturen, hvilket Georg Brandes giver en oversigt over i Brandes 1902.

kortlægge forbryderen som social, mental og fysiognomisk kategori for ad den vej at blive i stand til fra statsligt hold at gribe regulerende ind i forbryderens adfærdsmønstre, dels præventivt og dels gennem diverse opdragende foranstaltninger i fængselsvæsenet.¹⁶

De strafferets- og fængselshistoriske ombrydninger i 1800-tallet sammenfattes i Michel Foucaults endeløse genfortælling af den vesteuropæiske straffehistorie, *Overvågning og straf* (1975; no. overs. 1977), i billedet af det panoptisk organiserede fængsel, der for Foucault udgør et krystalliseringspunkt for installeringen af det moderne samfunds magtteknologier, som imidlertid ikke er begrænset til fængselsvæsenet, men har et langt mere generaliseret virkefelt. Som fængselsteknologi beskriver panoptismen en isolering af det enkelte individ i en celle, hvor det bestandig føler sig overvåget fra et central position uden vished om, hvorvidt det faktisk overvåges. Som materiel struktur udformes panoptismen i fængsler bygget som halvcirkler, i korsform eller i et stjernemønster, hvor cellerne udgør 'periferien' i forhold til et seende, men selv uset, kontrollerende centrum. Ved sin ankomst til Vridsløselille Straffeanstalt oplever Dam en variant af denne arkitektoniske udformning af magten:

Vi [...] står i centralen, en flisebelagt rotunde af henved en snes skridt i diameter, åben op gennem alle tre etager og med galleri rundt for hver etage. [...]

Jeg vender mig lidt. Foran er der en ny gang åben og nøjagtig som den foregående.

Til den anden side: En til.

Og en fjerde.

Selve de fire fløje ligger altså med hver sine halvdele på begge sider af gangene. Fra rotundens centrum overses hele fængslet. Da straffeanstalten blev bygget i midten af forrige århundrede, var stjerneformen den fineste konstruktion for et statsfængsel. (Dam 1988, s. 80-81)

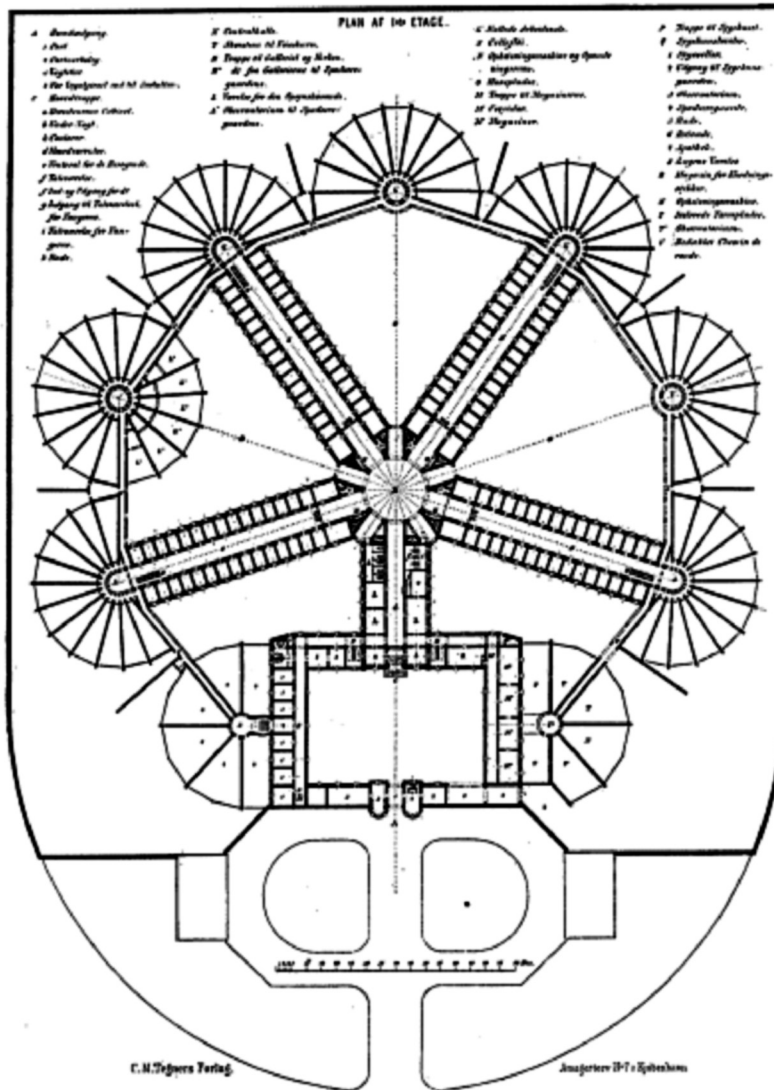
Dams artikler om fængselsvæsenet er i vid udstrækning afsøgninger af panoptismens fænomenologi, og i lighed med Foucault har han et skarpt blik for, hvorledes fængselsvæsenets organisering spejler det omgivende samfund. Under besøget på Vridsløselille Straffeanstalt beskriver han således det almene indtryk af fængslet "som en stor arbejdende fabrik.

En fabrik altså, hvor der forbedres mennesker" (s. 80).¹⁷ Og videre ses fængselssystemets anvendelse af isolation i cellerne som et led i ikke alene en indespærring af forbryderens krop, men tillige et led i konstruktion af et andet menneske, en anden sjæl:

Ved frihedsberøvelsen bemægtiger samfundet sig forbryderens sjæl og legeme for at opdrage ham. Dette er princippet i fængselstraffen. Ved forbedringshusets cellestraf føres dette princip ud i sine yderste konse-

16 Palle Rosenkrantz' indlæg i forbindelse med Hjortshøj mordet ligger i forlængelse af denne forståelse, jf. s. 11. Det bør dog bemærkes, at Høffding forholdt sig stærkt kritisk til bestræbelserne for inden for den italienske skole i kriminologien at udpege særlige forbrydertyper på grundlag "Egenskaber ved Kranie, Hjerne og Fysiognomi, der maa betragtes som Afvigelser fra det civiliserede Menneskes Type" (Høffding 1891, s. 73).

17 Homologien mellem fabrik, fængsel, militæret og skolen er også grundbestanddele i Foucaults metaforiske glidninger i bestemmelsen af modernitetens panoptistiske magtteknologier, jf. i øvrigt Houe 2000.

Grundplan for Vridsløselille Statsfængsel

kvenser, idet man ved fuldstændig isolation vil bestemme over, hvilke sjælelige indvirkninger forbryderen skal være udsat for. Meningen er at holde dårligt kammeratskabs påvirkning borte, medens selve forbedringen skulle fremkomme som et resultat af, at den isolerede fange i sin ensomhed kommer til at fortryde specielt den sidste udåd og i almindelighed, hvad han har gjort, der strider mod de borgerlige love, at han kan fatte det forsæt ikke mere at begå sligt. I denne anger skal han støttes af fængslets ansatte folk, specielt af præsten. (Dam 1988, s. 100-101)

Udover at beskrive tilstandene i de danske fængsler samt komme med forslag til, hvordan resocialiseringen kan forbedres, er Dams artikler også interessante, fordi de rummer indgående beskrivelser af spillet mellem iagttageren og den iagttagne i pantoptismen.

I Horsens Tugthus får Dam mulighed for at kigge ind ad en celledørs dørspion:

Jeg kigger gennem et glughul i væggen ind til en spolestue og har straks et par øjne på mig derindefra. Jeg må have skubbet skodden klodset tilside. Han gav et ryst, fangen. Hans hånd drejer vedvarende spolen rundt, den anden passer garnet, kun ansigtet halvt og øjnene helt er bundne af det hul i muren. Det er ikke skræk heller ikke had, det er uvilje, en panisk lede ved det derhenne i spionhullet, som er sort og ikke at se, alligevel glimtende med vekslende blink – det er i trukne linjer ned over det hærgede ansigt med den dybe lede over at usynligt selskab og bevogtning føjes til det stadige af medfangerne omkring ham, opsynet på ham altid, tvangen over ham gennem alle dagens forhold, indespærringen, hele tugthusapparatet om ham. (Dam 1988, s. 13)

Det bemærkelsesværdige i denne formulering er den stille glidning fra det betragtede blik til den betragters blik. Dam glider i sin fremstilling ind i den indsattes blik og gengiver det som en instinktiv reaktion over for noget ubestemt hos en nærmest subjektløs krop: “det er uvilje, en panisk lede ved det derhenne i spionhullet, som er sort og ikke at se”.

I Vridsløselille-artiklen gentager Dam i afsnittet “Bag observationsglasset” sin skildring af de indsattes reaktion i en række celler, han kigger ind i gennem dørspionen:

Med ansigtet ned i de hænder og øjnene mod et mørkt gab. (s. 91)

Helt vendt fra drejeladet avancerer hans hoved op imod med øjne, der er åbent kampberedte, spændte i udtrykket som tyvøjne, onde som man siger. Han vil dog se, om han engang kan kigge fra sig gennem det spionhul, [...]. Men det hul, der gaber stort imod ham, klemmer hans blik magtesløst sammen mod det hårdt gnistrende øje herude. Det er som at stå med en sabel mod en kanon. Han viger. (s. 93)

Her er observationsglasset ridset og ganske utydeligt at se igennem. Ridserne er gamle, det har altså været en tidligere fange, der således har frabedt sig alt for nøjagtig betragtning, [...] (s. 95)

Med formuleringer som “et mørkt gab”, “det hul, der gaber stort imod ham” og vægringen mod overhovedet at bliver overvåget videreføres den indsattes oplevelse af “det derhenne [...], som er sort og ikke at se”, og ad den vej indkredser Dam det panoptiske magtblik set med den indsattes øjne. Ved ikke kun at anlægge et udefra betragtede blik skaber Dam herved en glidende overgang mellem ‘uden for’ og ‘inden for’ fængslet, mellem lovlydige borgere og forbrydere, hvilket også viser sig andre steder i hans artikler.

I forbindelse med en omtale af fangernes små soveceller i Horsens stiller Dam pludselig et spørgsmål, der trækker læseren med ind i cellen:

Når man indespærrer et menneske om dagen mellem mure kan man også indsætte ham for natten i en kalket grav. Og hvordan behandler så mange af os andre os selv? (s. 20)

Under betragtning af en kasse med frontal- og profilfotografier af de indsatte er Dam godt på vej til at opløse skellet mellem de indsatte og de 'normale' mennesker uden for fængslet:

Jeg gennemgår billede efter billede, som jeg kan betragte mennesker på gader, på veje, i landsbyer, mennesker, jeg ikke kender og som er mig bekendte. Der er ingen typisk forskel på dem her og dem ude. Det synes for så vidt tilfældigt, at disse her indelukkes. Der er dog en afvigelse i det intime ansigtsudtryk; munden, hvoraf et menneskes seksuelle konstitution læses, har hos alle fanger en oprevet tale at føre.

[...]

Og så skal jeg træffe et billede. Jeg ser mig i spejl og standser gennemgangen. [...] Jeg betragter stadig dette billede, der skaffer sig luft i et udbrud:

– Han her ligner mig!

Den ledsagende inspektion trækkes til af spøgen, som han mener. Han finder altså ingen lighed, forklarer blot med et par ord fangens brøde, og han hedder Sørensen.

Men det er jo en stor bekræftelse og det skal konstateres af andre også. Jeg peger: Jo se profilen!

Det gav virkelig et stød i min ledsager; han fik sig fjernet fra mig og mit alt for åbenbare broderskab med tugthuskandidaten. (s. 40-41)

Selv om ligheden mellem fotografiet af den indsatte og Dam delvis slås hen i spøg, er den dog led i en gennemgående udviskning af et skarpt ydre skel mellem forbrydere i fængsel og folk uden for.¹⁸ Dams grundlæggende synspunkt går derfor ud på at fremhæve forbundetheden med de indsatte:

Summen af alle undersøgelser bliver for mig, at forbryderne er nogle af os, vore brødre, som vel nok i mange retninger står i udkanterne og derfor lettere falder i. Men det er dog ikke altid de dårligste og mindst værdifulde mennesker, der forbryder sig mod loven.

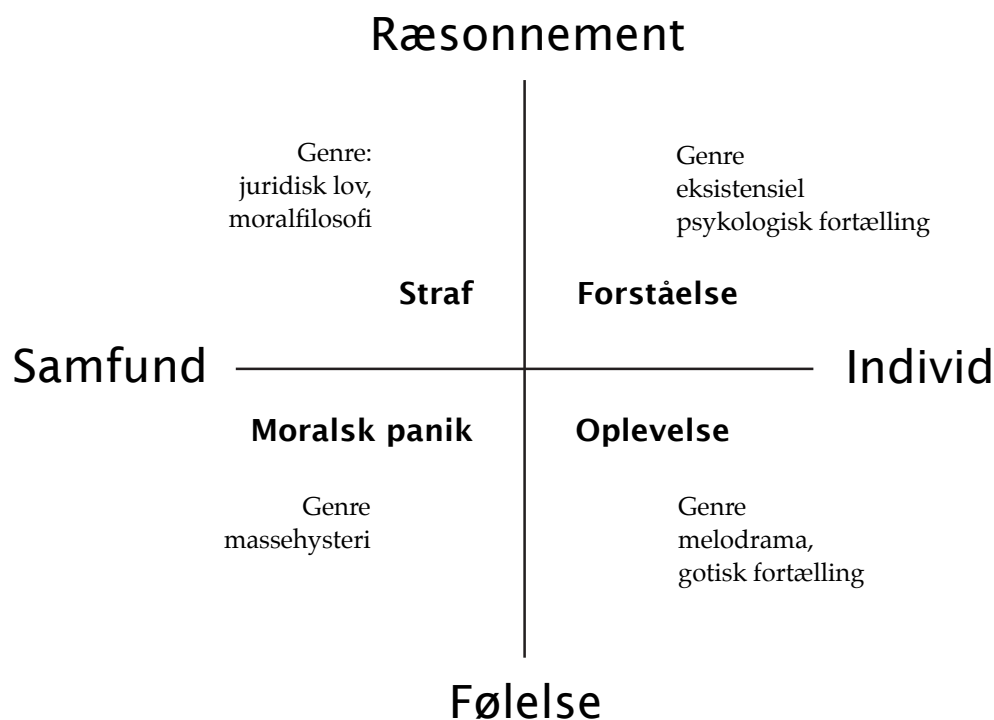
[...] Vi kan vist ikke skelne mellem forbrydere og ordentlige mennesker som to absolut forskellige klasser, der er en fortløbende skala fra dem, hvis moral er tilstrækkelig kultiveret, til dem, hvis moral er udykket eller forrådnende. (Dam 1988, s. 164)

Det forekommer på denne baggrund ikke overraskende, at Dam kunne skrive en roman, hvis fremstillingsmæssige fokus var lagt på morderens bevidsthed. Til gengæld befinder Dams forståelse af den kriminelle adfærd sig langt fra journalistikkens fantasmagoriske fortællinger om mulige mordere i forbindelse med Hjortshøjmordet: en sindssyg røgter, en fuld sømand, løsladte tugthusfanger og polakkvinden med kniven, fordi aviserne sigter mod en dæmonisering af den kriminelle fremmedhed, mens Dam forsøger at skildre forbrydelsen ud fra dens egne forudsætninger, som ikke nødvendigvis er så forskellig fra den fremherskende normalitet.

18 Heri kan samtidig ses en anfægtelse af dele af den samtidige kriminologis forsøg på at kortlægge forbrydermennesket (bl.a. ved hjælp af frenologiske opmålinger). Dam henviser direkte til sit kendskab til den banebrydende italienske skole inden for kriminologien (s. 164, 166).

Forbrydelsesfortællingernes blikke

Avisomtalerne og skillingsviserne om Hjortshøj-mordet, Albert Dams debutroman og hans artikler om fængselsforhold anskuer feltet forbrydelse med forskellige blikke. En måde at strukturere dette felt på er at beskrive forbrydelsen som henholdsvis objekt og modus. Som objekt kan forbrydelsen ses i et samfunds- eller individorienteret perspektiv. Som modus kan forbrydelsen gøres til genstand for refleksion eller en følelsesmæssig reaktion (affekt). Ved at kombinere disse to dimensioner fremkommer fire rum, som hver markerer basale positioner i organiseringen af forbryderfortællingen (jf. Skema 1).

Det drejer sig om de refleksive forholdsmåder 'straf' og 'forståelse' og de affektorienterede forholdsmåder 'moralsk panik' og 'oplevelse'. Til disse er der knyttet grundgenerne 'juridisk lov'/'moralfilosofi', 'eksistensiel psykologisk fortælling', 'massehysteri' og 'melodrama'/'gotisk fortælling'. Forbrydelsesfortællingen er således ikke én fortælling, men en række fortællingsformer organiseret om hver deres særlige blik. Tillige er der i modstillingen mellem refleksive og affektorienterede forholdsmåder indeholdt et skel mellem kulturelt accepterede ('høj') og mere vulgære ('lav') måder at organisere forbrydelsesfortællingen på.

Den mediemæssige formidling af Hjortshøj-mordet, Dams roman samt hans journalistiske beskæftigelse med kriminalitet og straf berører alle aspekter af forbrydelsesfortællingens grundformer. I det ræsonnerende moralfilosofiske øvre venstre hjørne finder vi Martensens og Høffding, som netop ikke forholder sig specifikt til Hjortshøj-mordet, men til forestillinger om kriminalitet og straf i almenhed. Forståelsen som eksistensiel fortælling varetages af Albert Dam i *Mellem de to Søer*. Oplevelsen som melodramatisk iscenesættelse findes i udpræget grad i skillingsviserne. Egentligt massehysteri kommer det ikke til i Hjortshøj, men det er dog værd at være opmærksom på, at avisernes formidling af mordet anslår massehysteriske strenge i omtalen af de

skræmte indbyggere i Hjortshøj samt i udpegningen af forskellige 'afvigere' som den potentielle morder.

Spørgsmålet er så, hvilken gyldighed disse fortællingsformer har for organiseringen af det kriminelle felt i videre forstand? Man kan få en pejling af deres slidstyrke i et temanummer af *Vindrosen 2* fra 1966 om straf og samfund. I dette temanummer, hvis artikler er skrevet mere end 50 år efter Hjortshøjmordet, er det bemærkelsesværdigt, i hvor høj grad de samme fortællingsformer fortsat er gangbare. Dr.jur. Karl O. Christiansen leverer således i den refleksive ende en oversigt over "Den kriminologiske forskning", mens forfatteren Svend Åge Madsen – som en opdateret Albert Dam – i "Modtagelsen" følger en indsat i en flerstemmig fremstilling, hvor man som læser har adgang til både den indsatte og den betragtede og kommenterende vogners blik. Den melodramatiske skillingsvise er overraskende nok også en fortsat levende fortællingsform i første halvdel af 1900-tallet, hvilket Iørn Piø dokumenterer i en kort artikel om Gurli-visen, hvoraf forskellige varianter optrykkes. Den melodramatiske skillingsvise skal dog nok i dag findes i andre formater som den sandfærdige livshistorie i ugeblade og tv. Endelig berøres kriminaljournalistikken i nogle kritiske kommentarer af Niels Ufer, hvori det ikke er svært også at indplacere den journalistiske formidling af Hjortshøjmordet:

Den stærke pressekoncentration om "jagterne", opklaringen og identifikationen af lovbruderne som særlige bølle-, læderjakke- eller kyniske typer – moderne udtryk for Lombrosos typer – styrker først og fremmest gengældelsesforestillinger i folk. De dertil svarende positive forestillinger – der f.eks. udtrykkes i den humane socialterapi – forsømmer pressen til gengæld at udvikle. Disse konstruktive forestillinger har også dybe traditioner, hvilket man ofte overser til fordel for gengældelsen. Kriminalreportagen lægger vægten på det sidste, og *netop derfor afspejler den ikke virkeligheden, men kun en side af den, den mest grove.* (*Vindrosen 2*, 1966, s. 12)

Litteratur

- Brandes, Georg:** "Digterisk Behandling af Forbrydelse og Straf" (1902), *Samlede Skrifter* bd. 15. Kbh. 1905, s. 220-228.
- Bødker, Benni:** "Den kriminelle baron. En efterskrift", Palle Rosenkrantz: *Kriminalnoveller*. Kbh. 2003, s. 113-193.
- Dahl, Tove Stang:** *Barnevern og samfunnsvern*. Oslo 1978.
- Dam, Albert:** *Mellem de to Søer*. (1906), Aarhus 1987.
Anmeldelser: *Aarhus Stiftstidende* 01.11.1906, *Aftenbladet* 02.11.1906, *Vort Land* 12.11.1906, *Berlingske Tidende* 16.11.1906, *Politiken* 23.12.1906.
- Dam Albert:** *Bort fra fængselsstraffene*. Kbh. 1988.
- Foucault, Michel:** *Overvågning og straf*. Kbh. 1977.
- Garde, Peter:** *Dommerens litteraturhistorie*. Kbh. 2007.
- Houe, Poul:** "Kulturen som fængsel – hos Albert Dam og Michel Foucault", Malan Marnersdóttir og Jens Cramer (red.): *Nordisk litteratur og mentalitet*. Torshavn 2000, s. 247-253.
- Houmann, Børge** (red.): *Breve fra Martin Andersen Nexø I: 1890-1921*. Kbh. 1969.
- Houmann, Børge:** *Den unge mands egne papirer*. Risskov 1970.
- Høffding, Harald:** *Etik*. (1887), 3. udg. Kbh. 1905.
- Høffding, Harald:** *Etiske Undersøgelser*. Kbh. 1891.
- Jensen, Klaus Bruhn** (red.): *Dansk Mediehistorie 2*. Kbh. 1997.
- Lehrmann, Ulrik** (red.): *Danske avistekster 1840-1920*. Odense 2002.
- Lehrmann, Ulrik m.fl.** (red.): *Danske litterære tekster 1900-1950*. Odense 2003.
- Leth, Göran:** "Kriminaljournalistik i historiskt perspektiv", Pia Gadd (red.): *Mord, Blod och Moral. Om kriminaljournalistik*. Stockholm 1994, s. 11-31.
- Martensen, H.:** *Den christelige Ethik bd. III: Den sociale Ethik*. Kbh. 1878.
- Mørch, Søren:** *Den ny Danmarkshistorie*. Kbh. 1982.
- Rosenkrantz, Palle:** *Tredive Aar paa det danske Parnas*. Kbh. 1927.
- Rømer, Harald:** "Retssystemets og fængselsvæsenets udvikling", Flemming Balvig m.fl.: *Fængsler og fanger*. Kbh. 1969, s. 30-51.
Vindrosen 2, 1966. Temanummer om straf og samfund.

Aviser:

- Aarhus Stiftstidende* maj-juni 1902.
Politiken maj-juni 1902.
Berlingske Tidende maj-juni 1902.
Aftenbladet maj-juni 1902.
Folkets Avis maj-juni 1902.
Fyens Stiftstidende maj-juni 1902.
Fyns Social-Demokrat maj-juni 1902.

Skillingsviser (Dansk Folkemindesamling):

- "Vise om Marie Sørensen Hjortshøjs ulykkelige Død. Hvem var Gernings manden?". [Vise 1]
"Vise om Marie Sørensen Hjortshøjs ulykkelige Død. Hendes Fader arresteret, men løsladt" [visen identisk med foregående].

“Den jyske Pige, Marie Sørensen i Hjortshøj”. [Vise 2]

“Den myrdede Pige Marie Sørensens Fader i Fængslet. Vemodige Tanker”.
[Vise 3]

“Kærestens Klagesang ved den myrdede Marie Sørensens Grav”. [Vise 4]